

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ІМЕНІ ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»**

Факультет соціології і права

Кафедра соціології

«На правах рукопису»
УДК _____

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

_____ П.В.Кутуєв

«__» _____ 20__ р.

Магістерська дисертація

на здобуття ступеня магістра

зі спеціальності 054 «Соціологія»

**на тему: «Трансформація повсякденності під час конфлікту:
жіночий погляд»**

Виконала:

студентка VI курсу, групи СЛЗ-71мп

Потарська Ніна Миколаївна _____

Науковий керівник:

к. соц. н., доцент,

Коржов Г.О. _____

Рецензент:

к.філос.н., викладач

Нерсесян Г.А. _____

Засвідчую, що у цій магістерській
дисертації немає запозичень з праць
інших авторів без відповідних
посилань.

Студентка _____

Київ – 2018 року

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології

Рівень вищої освіти – другий (магістерський) за освітньо-професійною програмою

Спеціальність (спеціалізація) – 054 «Соціологія» («Соціологія модернізації та науково-технічного розвитку»)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Кутуєв П.В.

«__» _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ
на магістерську дисертацію студенту

Потарській Ніні Миколаївні

1. Тема дисертації «Трансформація повсякденності під час конфлікту: жіночий погляд», науковий керівник дисертації Коржов Геннадій Олександрович, кандидат соціологічних наук, доцент, затверджені наказом по університету від «__» _____ 20__ р. № _____

2. Термін подання студентом дисертації 10.12.2018

3. Об'єкт дослідження соціокультурний простір повсякденності.

4. Вихідні дані:

Предмет дослідження трансформації соціокультурного простору жіночого досвіду повсякденності під час конфлікту в сучасному світі.

Мета дослідження - соціально-філософське дослідження основних сфер повсякденності і тенденцій її трансформацій під час конфлікту на сході України через повсякденну призму наративних жіночих інстанцій «автор-оповідачка-героїня», з яких складається парадигма жіночої

суб'єктивності, усвідомлення самої себе як жінки і гендерна саморефлексія.

5. Перелік завдань, які потрібно розробити

– проаналізувати соціально-філософські основи досліджень феномену повсякденності: уточнити категоріальний ряд і інтерпретації повсякденності у вітчизняній і зарубіжній філософській науці;

– дослідити сутнісні характеристики повсякденної реальності: просторово-часові підстави, раціоналізм та ірраціоналізм буденного буттєвості;

– виявити основні сфери, функції і характеристики повсякденного буття людини та особливостей жіночого образу війни на основі вивчення регіонального комплексу наративних джерел;

– розкрити аксіологічний і екзистенційний аспекти повсякденності, виявити роль цінностей і традиції в повсякденній життєвій практиці людини;

– визначити тенденції трансформації соціокультурного простору повсякденності під час конфлікту з жіночої перспективи.

6. Орієнтовний перелік графічного (ілюстративного) матеріалу

7. Орієнтовний перелік публікацій

9. Дата видачі завдання: Лютий 2018

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів виконання магістерської дисертації	Термін виконання етапів магістерської дисертації	Примітка
1.	Визначення напрямку дослідження	Вересень-жовтень 2017	
2.	Формування джерельної бази	Листопад 2017-лютий 2018	
3.	Складання розгорнутого плану	Березень-травень 2018	
4.	Підготовка першого розділу	Травень-червень 2018	
5.	Підготовка другого розділу	Червень-липень 2018	
6.	Підготовка третього розділу	Липень-серпень 2018	
7.	Оформлення бібліографічного апарату	Серпень-вересень 2018	
8.	Підготовка автореферату	Жовтень 2018	

Студент

Н.М. Потарська

Науковий керівник дисертації

Г.О. Коржов

АНОТАЦІЯ

Потарська Н.М. Трансформація повсякденності під час конфлікту: жіночий погляд.– Рукопис.

Магістерська дисертація на здобуття ступеня магістра за спеціальністю 054 «Соціологія». – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Кафедра соціології. – Київ, 2018.– 108 с., список використаних джерел із 74 найменувань.

Дисертація присвячена дослідженню зміни основних сфер повсякденності і тенденцій її трансформацій під час збройного конфлікту на сході України через призму жіночих наративів. Робота ґрунтується на парадигмі жіночої суб'єктивності. В дисертації проаналізовані соціологічні концептуалізації феномену повсякденності, сутнісні характеристики повсякденної реальності: просторово-часові підстави, раціоналізм та ірраціоналізм буттєвості, виявлено основні сфери, функції і характеристики повсякденного буття людини та особливості жіночого досвіду під час війни на основі вивчення регіонального комплексу наративних джерел.

Ключові слова: повсякденність, трансформація повсякденності, жіночий досвід, наратив, врегулювання конфлікту.

SUMMARY

Zaiarna O.O. The potential of indigenous peace-making in Ukraine. – Manuscript.

Master's dissertation for master's degree in specialty 054 «Sociology». – National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute». Department of Sociology. – Kyiv, 2018. – 108 p., references – 74 items.

The dissertation is devoted to the study of the change of the basic spheres of everyday life and tendencies of its transformations during the armed conflict in eastern Ukraine through the prism of female narratives. The work is based on the paradigm of female subjectivity. The dissertation analyzes the sociological conceptualizations of the phenomenon of everyday life, the essential characteristics of everyday reality: space-time grounds, rationalism and irrationalism of futurity, reveals the main spheres, functions and characteristics of everyday life and the peculiarities of women's experience during the war on the basis of the study of the regional complex of narrative sources.

Key words: everyday life, transformation of everyday life, women's experience, narrative, conflict resolution.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ В СОЦІОЛОГІЇ	13
1.1. Розвиток уявлень про повсякденність у соціологічних теоріях	13
1.2. Сфера повсякденності в умовах постсоціалістичних трансформацій: спадковість і змінність.....	28
РОЗДІЛ 2. ЖІНОЧІ НАРАТИВИ ТА ДИСКУРС ЩОДО ПОВСЯКДЕННОСТІ В УМОВАХ КОНФЛІКТУ.....	34
2.1. Теоретичні підходи до пояснення природи та аналізу збройних конфліктів.....	34
2.2. Роль жінок у регіональних військових конфліктах	43
2.3. Жінки в Умовах конфлікту на Сході України	53
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ ПІД ЧАС КОНФЛІКТУ З ЖІНОЧОЇ ПЕРСПЕКТИВИ.....	60
3.1. Розробка програми та інструментарію емпіричного соціологічного дослідження	60
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів соціологічного дослідження	68
3.3. Узагальнення отриманих даних та рекомендації.....	93
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	101

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На початку XXI століття соціокультурний простір повсякденності піддається стрімким змінам, зокрема, мова йде про його розколом на найрізноманітніших рівнях. Так, сучасна соціокультурна ситуація призводить до того, що звичні, усталені норми і правила життя змінюються новими формами взаємодії між людьми, а також з величезною швидкістю змінюються стиль і спосіб життя, засоби комунікації, руйнуються особистісні зв'язки.

Актуальність звернення до соціологічного дослідження жіночого погляду на трансформацію повсякденності під час конфлікту на сході України полягає у можливості розробки та визначенні підходів до вирішення проблеми зміни соціально-економічних структур й пом'якшенні негативних деформуючих впливи конфлікту, виробленні політики спрямованої на зменшення роздільності й фрагментованості категорій населення, які найбільше зазнали негативного впливу конфлікту.

Аналіз наукової літератури дозволяє говорити про відсутність методологічної строгості у визначенні меж поняття «повсякденність» та його застосування, про існування еkleктизму дослідницьких підходів до феномену повсякденності. Відтак, зміст понятійного апарату досліджуваного феномену досі залишається спірним, його тлумачення містить ряд протиріч і суб'єктивних оцінок. Таким чином, проблема повсякденності у соціологічному аспекті є дискусійною, вимагає осмислення і глибокого теоретичного опрацювання.

Повсякденне існування людини пронизане різноманітними вимірами нерівності. Структури нерівностей визначають місце кожної людини в стратифікованій соціальній структурі. Війна вносить додаткові категорії вимірювання у систему координат свідомості у аспекті

вимірювання повсякдення. Після набуття нового досвіду зміненої конфліктом буденності, нові навички та стратегії інтегруються у «нове» післяконфліктне життя, переоцінюючи реальність після конфлікту. Тому, під час перехідного постконфліктного періоду важливо тримати у фокусі уваги трансформаційні процеси, які відбуваються у структурах повсякденності під час конфлікту аби вдало інтегрувати такі досвіди у постконфліктну реальність, не збільшуючи розділеність у суспільстві та конфліктогенність.

Теоретико-методологічною основою роботи послужили герменевтичний підхід, комунікативна теорія мовних ігор Л. Вітгенштейна і його послідовників, а також феноменологічний інтеракціонізм конструктивістських напрямів у соціології. Істотним компонентом методології, використовуваної у роботі, стала концепція «розкриття простору» М. Хайдеггера. З точки зору означеної концепції зміни у повсякденності розглядаються як варіант розкриття простору. Певну значимість має для дослідження методологія, яка експліційована з робіт М. Бахтіна і моделює ситуацію збою в повсякденності в термінах конфлікту.

Об'єкт дослідження - соціокультурний простір повсякденності під час конфлікту на Сході України.

Предмет дослідження – трансформації жіночого досвіду повсякденності під час конфлікту на сході України.

Мета дослідження – соціологічне дослідження зміни основних сфер повсякденності і тенденцій її трансформацій під час конфлікту на сході України через призму наративних жіночих інстанцій «авторка-оповідачка-героїня», з яких складається парадигма жіночої суб'єктивності.

Відповідно до вказаної мети були поставлені наступні завдання:

1. Проаналізувати соціологічні концептуалізації феномену

повсякденності: уточнити категоріальний ряд і інтерпретації повсякденності у вітчизняній і зарубіжній соціологічній науці;

2. Дослідити сутнісні характеристики повсякденної реальності: просторово-часові підстави, раціоналізм та ірраціоналізм буттєвості;

3. Виявити основні сфери, функції і характеристики повсякденного буття людини та особливостей жіночого досвіду під час війни на основі вивчення регіонального комплексу наративних джерел;

4. Проаналізувати теоретичні підходи до пояснення природи конфліктів та опис гендерно-інклюзивних підходів;

5. Визначити тенденції трансформації соціокультурного простору повсякденності під час конфлікту з жіночої перспективи;

6. Провести емпіричне дослідження трансформації жіночої повсякденності під час конфлікту;

7. Проаналізувати отримані дані та надати список рекомендацій.

Методи дослідження. Методологічна база включає в себе феноменологічний, герменевтичний, діалектичний і екзистенційний методи дослідження.

Там, де це виявилось необхідним, автор звертається до системно-структурного підходу, частково застосовується також метод моделювання.

Герменевтичний метод забезпечує експлікацію предмета дослідження з точки зору вираження і передачі: смислових структур повсякденності. Екзистенціальний: спосіб дозволяє розглядати повсякденність в якості безперервних станів людини, що переживає власне буття. Діалектичний метод дозволяє розуміти повсякденне буття не тільки як щось єдине, але і суперечливе, що знаходиться в процесі становлення і розвитку. Методологічною основою роботи виступають також принципи цілісності, об'єктивності та історизму.

Наукова новизна результатів, одержаних в роботі зумовлена тим,

що отримані дані дослідження дозволяють поглибити наявні теоретичні уявлення про буденність та повсякдення в умовах деформованих соціальних структур під впливом конфлікту. Так, нами виявлено дані відносно того, як сприймаються жінками деформації і породжені ними проблеми у реальних умовах Сходу України, аналіз яких може стати підставою для проведення подальшого наукового дослідження під час вироблення політики та нормотворчої діяльності органів влади.

Теоретична цінність роботи полягає у розширенні про фактори що детермінують та формують та визначають повсякденність та можливості інтеграцій набутих практик у побудову перспективи майбутнього.

Практична цінність роботи. Дослідження може бути використане при подальшій розробці проблем руйнування соціокультурного поля повсякденності та адаптації індивідів у роботах вищого рівня. Також, положення та висновки даної роботи можуть бути корисні при аналізі реалій сьогодення з метою пом'якшення можливих адаптаційних витрат свідомості особистості.

Структура магістерської роботи обумовлена метою і завданнями дослідження, а також обраною автором логікою їхнього розкриття і включає вступ, три розділи, висновки і список використаної літератури з 74 джерел.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження висвітлені в публікаціях автора, а також були представлені науково-практичній конференції:

- Потарська Н.М. Голос невоюючих: проблеми жінок у зоні конфлікту на непідконтрольних та підконтрольних державі територіях / Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 15 червня 2018 р. Маріуполь: ДонДУУ, 2018. 331 с.

- Н. Потарська, О. Дутчак. – 2015. – Режим доступу до ресурсу:
https://ua.boell.org/sites/default/files/viyна_i_transformaciya.pdf.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ В СОЦІОЛОГІЇ

1.1. Розвиток уявлень про повсякденність у соціологічних теоріях

Повсякденність є специфічним предметом досліджень мікросоціології, який нерозривно пов'язаний з поняттями практики, взаємодії та соціокультурної організації повсякденного життя індивідів. Пильний інтерес до дослідження повсякденності в соціально-гуманітарних науках з'явився в середині ХХ століття. У макросоціології повсякденність актуалізувалася в марксизмі, структурному функціоналізмі та постмодернізмі. У мікросоціології – в рамках екзистенціалізму, феноменології, етнометодології, соціології конструктивізму, символічного інтеракціонізму тощо.

З точки зору екзистенціалізму повсякденність розглядали М. Хайдеггер, А. Камю, Х. Ортега-і-Гассет, Ж. П. Сартр, К. Ясперс. У феноменології повсякденність стає спеціальним предметом вивчення в роботах Е. Гуссерля, А. Шюца, Б. Ванденфельса; в етнометодології – Г. Гарфінкеля, А. Сікурела, І. Гофмана тощо; в соціології конструктивізму – П. Бергера і Т. Лукмана; в рамках структурного функціоналізму – Р. Мертона, Р. Барта; у марксизмі повсякденність вивчалася в контексті суспільних формацій в роботах А. Лефевра, К. Косика, Т. Лейтхойзера і А. Хеллера; в постмодернізмі – в роботах Ж. П. Ліотара, Ж. Бодрійяра, Ж. Батаї. Слід зазначити вивчення повсякденного життя в рамках «архівних» досліджень М. Фуко і у лінгвістичних у Л. Вітгенштейна і Дж. Остіна.

Як правило, при визначенні повсякденності вчені стикаються з низкою проблем. Перша пов'язана з усе проникаючим характером розглянутого поняття, в результаті чого воно представляється розмитим і

неконкретним. Друга проблема полягає в уявному простоті і зрозумілості терміну і тому науковці на ньому детально не зупиняються. Третя і, можливо, найпоширеніша помилка у визначенні повсякденності, на думку В.В. Корнєва, полягає у свідомо негативних конотаціях цього терміну, розуміючи буденність як неправильність буденної обивательської свідомості, заниження цінності такого досвіду. В силу чого, буденний світ задалегідь розглядається як «ерозія», «приниження», навіть «гріхопадіння» істинної людської реальності. У цій ситуації «повсякденність» мислиться як протилежність від усього оригінального в культурно-суспільному житті – до самого неоригінального, від усього високого – до низького [69, 19]. Сама повсякденність представляється як застій і рутина. У зв'язку з цим доречно навести думку М. Вебера, який вважав процес «оповсякденності» тотожний занепаду і деградації високої культури, а повсякденна сфера – це раціоналізована і формальна сфера, яка може бути «тупою» і «гнітючою» [8, 331].

Категоріями, тісно пов'язаними з повсякденністю, є буденність, досвід, життєвий світ, спосіб життя, здоровий глузд. Поняття «буденність» використовується для опису побутового, буденного життя людей, яке пов'язане в першу чергу із забезпеченням свого фізичного існування і може вважатися синонімом побуту як звичного укладу життя. Необхідно відзначити, що сформовані традиції у вивченні феномену повсякденності виходили з протиставлення буденного і незвичного. Надалі з'явилася ще одна традиція, що розділяє життя на приватну (повсякденну) і публічну (суспільну).

Повсякденне життя знаходить своє відображення і в людському досвіді – трудовому, сімейному, комунікативному тощо, і одночасно збагачує, формує його. У зв'язку з цим А. Шюц визначав повсякденність як одну із сфер людського досвіду, що характеризується особливою формою сприйняття і осмислення світу, що виникає на основі трудової

діяльності. Повсякденність є «вищою реальністю», що виявляється основою, на якій формуються всі інші світи досвіду [47, 120-136, 129-137].

Термін спосіб життя – позначає собою спосіб, форми та умови індивідуальної і колективної життєдіяльності людини (трудової, побутової, соціально-політичної і культурної), які типові для конкретно-історичних соціально-економічних відносин [71]. Повсякденність, таким чином, включає в себе буденні практики приватних індивідів, для яких має значення накопичений життєвий досвід, що склався як спосіб життя. Ці практики пов'язані в першу чергу з побутом, сім'єю, найближчим оточенням, дозвіллям і рутинними щоденними заняттями. Всі ці практики підпорядковані задоволенню потреб, що є головною функцією повсякденності.

Здоровий глузд є керівництвом, яке необхідне для вирішення навіть самих повсякденних завдань в ході задоволення потреб індивіду. Здоровий глузд є також необхідним при інтерпретації суб'єктивної реальності індивідами. Повсякденне життя у зв'язку з цим, на думку П. Бергера і Т. Лукмана, представляється реальністю, яка інтерпретується людьми і має для них суб'єктивну значущість як цілісного світу [4, с. 37].

Ще однією категорією, що дозволяє наблизитися до сутності повсякденності, є поняття «життєвий світ». Життєвий світ з точки зору феноменологічної соціології – це буденне життя, інтерсуб'єктивний світ, який є для живих в ньому світом загальних значень і смислів, що сприймається ними як належне, що не підлягає сумніву і конститується свідомістю складових його людей [71; 13, 136-176, 7-8]. Розвиваючи вчення про життєвий світ, австрійський соціолог і філософ А. Шюц переніс поняття «життєвий світ» на вивчення повсякденного буття, виділяючи його інтерсуб'єктивний характер. За спостереженням К.Р. Барбакової і В.А. Мансурова така фіксація інтерсуб'єктивності була

прийнята в якості одного з основних методологічних положень соціології повсякденності [2, С. 296-392].

Повсякденне життя представляється суб'єкту впорядкованою об'єктивованою реальністю, яка свідомо впорядкована соціокультурними нормами, що склалися в суспільстві, в рамках яких кожен індивід змушений будувати своє приватне життя. Набуваючи знання про навколишню дійсність, індивід вчиться бачити її в типовості рис, що сприймаються в якості безсумнівних і очевидних, будувати типові конструкти відповідно до системи цінностей та інтересів «ми-групи», до яких можна віднести спосіб життя, спосіб взаємодії з навколишнім середовищем. Згідно П. Бергера і Т. Лукмана, уся сукупність типізацій і створених з їхньою допомогою повторюваних зразків взаємодії відображена в соціальній структурі. В якості такої соціальна структура є істотним елементом реальності повсякденного життя.

Соціальну реальність повсякденного життя можна зрозуміти у континуумі типологій, анонімність яких зростає в міру їхнього видалення в часі і просторі. На одному полюсі континууму знаходяться ті інші, з якими я часто і інтенсивно взаємодію в ситуаціях обличчям-до-обличчя – «моє коло». На іншому полюсі – вкрай анонімні абстракції, які за своєю природою ніколи не можуть стати доступними взаємодії віч-на-віч [4, 60].

Для типізації повсякденного світу основоположне значення мають принципи відбору, на основі яких вчиняють певні дії і приймають ті чи інші установки, рішення і зобов'язання (такі принципи відбору А. Шюц називає релевантністю). Людина вибирає той чи інший спосіб дії, що відрізняється від прийнятого іншою людиною в залежності від того, що вважає релевантним (відповідним) його переконанням і інтересам. Повсякденність постає А. Шюцу як смисловий універсум, сукупність значень, які людина повинна інтерпретувати для того, щоб знайти опору в цьому світі, прийти до угоди з ним. Ця сукупність значень виникла і

продовжує формуватися в людських діях: власних та інших людей, сучасників і попередників.

Всі об'єкти культури (інструменти, символи, мовні системи, твори мистецтва, соціальні інститути тощо) самим своїм змістом і походженням вказують на діяльність людських суб'єктів [47]. Повторення однієї дії передбачає типізацію, яка глибоко вкорінена в повсякденному житті, яку ще Е. Гуссерль називав ідеалізацією «я-можу-це-знову» («I-can-do-it-again»), тобто «при типово схожих обставинах я можу діяти типово подібним чином для досягнення типово подібного результату» [41, 16].

Завдяки структуруванню типологізацій реальності повсякденного життя, можливе розуміння, спілкування і взаємодія у соціумі. Схеми типізації взаємні і у зв'язку з цим конструктивісти вказували, що «інший також сприймає мене в певній типовості – як «чоловіка», «американця», «торговця», «свого хлопця» тощо. Типізації іншого піддаються втручанням з мого боку так само, як мої – втручанням з його боку. Так що протягом більшої частини часу мої зустрічі з іншими в повсякденному житті типові в подвійному сенсі – я сприймаю іншого як тип і взаємодію в ним з ситуації, яка сама по собі типова. Чим далі типізації соціальної взаємодії віддалені від ситуації віч-на-віч, тим більше вони анонімні» [Бергер, П. Л. Социальное конструирование реальности [Текст]: Трактат по социологии знания / Питер Людвиг Бергер, Томас Лукман: перевод с англ. Е. Руткевич. — М.: Медиум, 1995. 323 с., с. 56-57].

На думку П. Бергера і Т. Лукмана, схеми структурування необхідні для більшості буденних справ повсякденного життя – не тільки інших людей, але й основних структурних елементів будь-якого роду подій і досвіду, як соціальних, так і природних, які в розпорядження людини надає соціальний запас знання. Завдяки цьому «мій світ організований в термінах звичайного питання про погоду, про хворобу, про почуття тощо» [4, 75-76].

Реальність повсякденного життя завжди виявляється досить зрозумілою зоною, але за її межами – «темний фон». Науковці вважають: «Хоча соціальний запас знання являє повсякденний світ як інтегрований, окремі частини якого розрізняють у відповідності з зонами, які є знайомими і віддаленими, в цілому цей світ залишається непрозорим» [4, 76-77].

Типізуючим інструментом, за допомогою якого передається соціальне значення, є повсякденна мова. Завдяки мові індивіди надають однакові значення і сенс соціальної реальності. Діалект повсякденності – це переважно мова імен, речей і подій, коли будь-яке ім'я передбачає типізацію і узагальнення у світлі системи релевантностей, що переважають в лінгвістичній «ми-групі» і вважає річ досить значною, щоб знайти для неї особливий термін. Донауковий діалект – скарбниця готових, вже сконструйованих типових характеристик, соціальних за походженням і несуть у собі відкритий горизонт ще незнайдених змістів» [49, 120-136].

У публікаціях «Аналіз фреймів» і «Форми розмови» І. Гофман розробив схему для інтерпретації повсякденного життя. Він простежив процес смислоутворення у вживанні мови, коли його елементи здаються малозначними. Незважаючи на відсутність змістовності розмови, його учасники якимось чином розуміють сенс повідомлень тому, що мають у своєму розпорядженні певні мовні процедури для типових комунікативних ситуацій, що структурують сприйняття соціального світу.

Так, І. Гофман, критично ставлячись до ідеї А. Шюца про соціальне конструювання повсякденності, припускав існування фізичного світу і суспільства як зовнішніх обмежувачів індивідуальних уявлень. Ці обмеження входять у визначення ситуації в якості об'єктивних не сконструйованих компонентів. Будь-яка організація та інститут постають

як певні види діяльності людей в певному місці. Перетворення людей на членів організації можна назвати переміщенням ситуації взаємодії в певний «організаційний фрейм» – так відтворюються соціетальні структури. Аналогічним чином, але на більш високому рефлексивному рівні «рефреймінгу», формуються інтелектуальні світи, які породжують відокремлені від повсякденної рутини дискурсивні спільноти і форми знання [10, 27]. Таким чином, поведінка індивідів мислиться, як складова від соціального порядку, а не як результат їхнього індивідуального вибору. Слід також відзначити думку вченого про те, що акти повсякденного життя відкриті для розуміння завдяки наповненню їх змістом базових систем фреймів (або декількох систем) [10, 86].

Англійське слово «фрейм» позначає широке коло понять, пов'язаних зі структуруванням реальності, в широкому сенсі – це форма. Як правило, фрейми не усвідомлюються суб'єктом, і спроба їхньої експлікації і з'ясування призводить до дезорганізації сприйняття [10, 42].

Системи фреймів завжди знаходяться в процесі свого формування. Іншими словами, відбувається постійне «фреймування» реальності. Так, І. Гофман визначає «ключі» (keys) і «переключення» (keyings) фреймів як співвіднесення сприйманої події з ідеальним смисловим зразком. Хоча людина бачить одні події, але має підстави («ключі») говорити, що насправді вони означають зовсім інше: людина створює нереальний світ, щоб розуміти реальний світ, і налаштовує цю процедуру так, як налаштовується музичний інструмент. Таким чином, задача людини полягає в послідовному виявленні різних смислових шарів кадру. Вчений у зв'язку з цим пропонує всього п'ять основних «ключів» до первинних систем фреймів: вигадка (make-believe), змагання (contest), церемоніал (ceremonial), технічне переналагодження (technical redoing), пересадка (regrounding) [10, 44].

До повсякденності відносяться регулярні буденні соціальні

практики. Навіть поверхневий погляд на повсякденні дії людей показує, що вони протікають за певними правилами, з урахуванням функцій, соціальних статусів і ролей індивідів, системи контролю тощо, що становлять ознаки соціального інституту [19, 21]. Повсякденні практики, таким чином, визначаються діяльністю соціальних інститутів і втілюються на індивідуальному рівні з урахуванням засвоєних окремою людиною норм і уявлень, прийнятих у даній системі суспільних відносин.

Соціальні інститути забезпечують можливість членам суспільства задовольняти свої потреби схваленим у суспільстві способом, а сукупність всіх наявних інститутів характеризує спосіб організації суспільного життя в цілому. Таким чином, необхідно розглядати повсякденність в інституційному плані, а множинність інститутів вимагає виявлення міжінституційних зв'язків, що може бути здійснено на основі інституційної моделі, в рамках якої відбувається актуалізація і вирішення повсякденних завдань в життєдіяльності індивідів.

Соціальне конструювання повсякденного життя людей з урахуванням соціальних практик відбувається на макро-, мезо- і мікрорівнях соціальної реальності. На макрорівні здійснюється інституційна регуляція та встановлюються загальні форми інституалізованих соціальних відносин. Мезорівень охоплює значущі соціальні інститути, визначає їхнє місце і роль в суспільстві і формує моделі поведінки. Мікрорівень представлений повсякденним життям, яке пов'язане із задоволенням різноманітних потреб, реалізацією інтересів, мотивів, установок, цілей осіб в тих чи інших соціальних практиках. Цей рівень дає можливість простежити соціальну поведінку і міжособистісні взаємодії окремих індивідів і скласти уявлення про конкретно-ситуативний досвід їхньої самореалізації [19, 50-51].

Соціальні практики в повсякденному житті виступають як постійні рутинні дії і взаємодії, які виконує індивід, відтворюючи тим самим

впорядкованість життєвого світу. Вони розуміються як фон звичного знання, вміння або як конкретна діяльність. Тим не менш, повсякденне життя можна розмежувати з соціальними практиками. Повсякденність – це характеристика життєвого світу, яка часто реалізується автоматично, без серйозних роздумів. Соціальні практики об'єктивуються і підлягають опису, коли дії стають інтенціональними, в них проглядається темпоральність часу і досягається результат (або здійснюються дії для його досягнення).

Соціальні практики обмежені в часі і просторі, в той час як повсякденне життя є поточним, і в силу своєї буденності, рутинності не підлягає рефлексії. Практики, на відміну від буднів повсякденності, процедурні, мають свою внутрішню логіку, змістовно тематизовані, мають свої правила, як формальні, так і неформальні. Об'єктом соціальних практик є способи життєдіяльності людей. Іншими словами, соціальна практика – це ситуації, в яких індивід отримує соціальний досвід. Такі ситуації виникають у результаті сформованих у суспільстві умов, таких, як:

- формування соціальної компетенції до суспільно значущої діяльності;
- набуття практичних умінь у процесі здійснення різних соціальних взаємодій;
- знайомства з конкретними умовами і змістом соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві;
- набуття навичок формування моделей поведінки, адекватних ситуації вирішення існуючих проблем [35, 87].

У повсякденності проявляється вся сукупність соціокультурних відносин, в які включена будь-яка людина і все суспільство. Будучи формою людської життєдіяльності, повсякденність в результаті своєї регулярності і сталості підтримує стабільність функціонування людських

спільнот і являє собою цілісний соціокультурний феномен. Сталість життєвих ситуацій освоюється людиною кожного разу по-новому, тому повсякденність проявляє себе не тільки в монотонній і рутинній повторюваності фігур мислення і мови, актів комунікації та поведінки, але і в нових формах, що культивують нове в рамках відомого старого. Система повсякденного життя формується у момент бадьорості – «Я сприймаю повсякденне життя в стані неспанья, – пишуть про це П. Бергер і Т. Лукман. – це бадьорий стан існування в реальності повсякденного життя і воно сприймається мною як нормальне і самоочевидне, тобто становить мою природну установку» [4, 41].

Іще один представник феноменологічної школи, німецький учений Б. Вальденфельс, підкреслює раціональний початок повсякденному житті і стверджує, що поняття повсякденності – це умовна конструкція, яка виникає в той момент, коли ми проводимо розмежування між сферами суспільного життя. Б. Вальденфельс пропонує три методичних принципи:

- буденне життя виникає в результаті процесів «оповсякденності» (Veralltaglichung), яким протистоять процеси «подолання повсякденності» (Entalltaglichung);

- повсякденність – це поняття, яке диференціює та відокремлює одне явище від іншого. Межі і значення виділених сфер змінюються в залежності від місця, часу, середовища і культури;

- мова про повсякденність не збігається з повсякденним життям і з мовленням в повсякденному житті.

У всіх теоріях про буденне життя виникає питання про місце теоретичної мови, хто і чому говорить про буденне життя, про яку повсякденність йдеться, про свою власну або про повсякденність іншого. У відповідях на ці питання немає згоди теоретиків і виникають претензії на винятковість, які впливають власні приховані переваги і раніше необумовлені оцінки [68]. У зв'язку з цим не варто допускати

перебільшення значення сфери повсякденного життя, не зводити категорію повсякденності в ранг універсального поняття і не абсолютизувати теорію повсякденному житті.

В цілому представники феноменологічної школи розглядають світ повсякденності як основу соціального буття, світ здорового глузду, і визнають за повсякденністю роль фундаменту теоретичного знання, на основі якого можливе пізнання буття. Щоб зрозуміти сутність повсякденності необхідно звернутися до її протилежних значень, які визначені Н. Еліасом:

- повсякденність, буденність – свято, святковий день: торжество, святкування, вихідний, кінець тижня, вільний час;

- повсякденність життя суспільства (рутина щоденних обставин) – нерутинні, позабуденні, екстраординарні сфери суспільного існування;

- повсякденність – будні, робочі дні – сфери життя буржуазії, тобто людей, які живуть доходами, прибутком, живуть безтурботно, в розкоші, не зайняті роботою або виробництвом;

- повсякденність як життя народу, маси населення – життя високопоставлених і могутніх персон, символічних осіб, фігур – королів, принців, президентів, членів уряду, членів парламенту, народних вождів, демагогів, лідерів економіки тощо;

- повсякденність, яка виступає синонімом сфери подій щоденного життя – все те, що традиційна політична історіографія розглядає як єдино релевантне для себе, тобто сфера «великих подій», головних державних акцій та їхня історія;

- повсякденність як щось приватне, приватне життя, наповнене тим, що має відношення до дозвілля, сім'ї, любові, дітей – суспільне життя, головним чином – професійне;

- повсякденність, як сфера природного, спонтанного, нерефлексивного, істинного переживання і мислення – область

рефлексивного, штучного, придуманого, неспонтанного переживання і мислення, особливо наукового;

- повсякденність (повсякденна свідомість) – синонім ідеологічно наївного, непродуманого, помилкового мислення і переживання – правильне, істинне, справжнє мислення.

У даних протиставленнях повсякденність показана, перш за все, як щоденна рутина людей. На думку М. Хайдеггера повсякденність пов'язана з присутністю «підручним» станом. Присутність яка «завжди ось це», а повсякденна присутність «завжди вже є цим способом» [45]. Повсякденність вчений розглядав як буття між народженням і смертю. Повсякденність означає міру присутності, що «живе справжнім днем» у всіх своїх вчинках, які призначені буттям-один-з-одним. До цього належить затишок звичності, навіть якщо він примушує до нелегкого і неприємного. Завтрашній день пов'язується із, яке повсякденним занепокоєнням – це «вічно вчорашнє». Одноманітність повсякденності приймає за зміну те, що щоразу пропонує день. Повсякденність обумовлює присутність навіть тоді, коли не обрано «герої» людей [45].

Повсякденне життя має просторово-тимчасовий вимір – хронотоп. Тимчасовий вимір характеризується темпоральністю, добовим ритмом повторюваних подій і дій [48]. Час не тільки організовує і орієнтує людину, але і кожен раз повертає її в повсякденну реальність, нагадуючи число, рік, день тижня, час, а разом з ними – нагальні справи і турботи. Час задає повсякденності кордони від «тут і зараз» до майбутнього або минулого. На думку М. Бахтіна «всяке явище ми осмислюємо, тобто включаємо його не тільки в сферу часово-просторового існування, але і смислову сферу. При цьому які б не були ці смисли, щоб увійти в наш досвід (притому соціальний досвід), вони повинні прийняти якесь тимчасово-просторове вираження, тобто прийняти знакову форму, чутну і видиму нами» [67]. В свою чергу, П. Бергер і Т. Лукман вказують:

«реальність повсякденного життя організовується навколо «тут» мого тіла і «зараз» мого теперішнього часу. Це «тут-і-зараз» - фокус моєї уваги до реальності повсякденного життя безпосередньою присутністю, але охоплює і ті феномени, які не дані «тут-і-зараз». Це означає, що людина сприймає повсякденне життя у залежності від ступеня просторової і тимчасової наближеності чи віддаленості. Найближчою до неї є та зона повсякденного життя, яка безпосередньо доступна її фізичній маніпуляції. Ця зона включає світ, який знаходиться у межах людської досяжності, світ, у якому людина діє так, щоб видозмінити його реальність, або світ, в якому людина працює [4, 43].

Темп і ритм повсякденності співвідноситься з трьома основними сферами: побутом, працею і дозвіллям. У структурі добового часу можна виділити основні блоки, до яких приурочені ті чи інші справи і події. Час першого блоку співвідноситься з побутовою сферою повсякденності і відводиться на задоволення тілесних потреб: сну, харчування, гігієнічних процедур, оформлення зовнішності, які можна визначити як «ведення домашнього господарства». Другий блок добового часу відведено професійній повсякденності, що має щоденний (регулярний) характер і служить джерелом доходів. Третій блок-сектор вільного часу, присвячений дозвіллю, аматорським заняттям, хобі.

Уклад повсякденного життя з його щоденними повторюваннями справ і занять тяжіє до стабільності, стійкості, певного режиму, які є нормою повсякденності [36, 25]. Як час нагадує людині про існування звичних справ, так і люди, зустрічаючись один з одним, залучають один одного у свою повсякденну реальність, надаючи один одному в ході безпосередньої взаємодії суб'єктивні значення. Наша взаємодія «обличчям-до-обличчя» певним чином типізується і впорядковується. На думку П. Бергера і Т. Лукмана, зустрічі людей з іншими в повсякденному житті є типовими в подвійному сенсі – сприймаються як тип, і взаємодії в

таких ситуаціях є типовими [4, 37-39]. Маючи уявлення про ту чи іншу людину, людина вибудовує свою поведінку в ставленні до них – від одного щось приховує, іншому – довіряє, від третього прагне щось отримати тощо. У зв'язку з цим на перший план виступає власне знання про людей, про життя, а також власний досвід, виховання, ціннісно-нормативна система.

Протилежністю повсякденності виступає не повсякденність, що визначається, як незвичне, що знаходиться поза звичайним порядком. Зворотна сторона не повсякденного, незвичайного виникає з того, що зустрічається людині в досвіді, який не вписується в звичний світ. Це відбувається з новим практичним досвідом, в ході якого людина освоює нові для себе види і форми діяльності. Нове, невідоме існує на кордонах добре знайомого світу, воно вабить і лякає одночасно. Так, Б. Вальденфельс вважаючи, що людина існує на межі повсякденного і не повсякденного, зазначає: «Людина існує не тільки в порядку повсякденності, а на порозі між звичайним і незвичайним, що співвідносяться один з одним як передній і задній плани, як лицьова і зворотна сторони» [68]. Аналогічна думка простежується у К. Косика: «Повсякденність має свій досвід і свою мудрість, своє обличчя, своє бачення, свою повторюваність, але також і свою незвичайність, свої будні і свої свята» [70]. У зв'язку з цим повсякденність не можна аналізувати як особливу окрему сферу, вважає вчений. Отже, повсякденність – це історично мінлива просторово-тимчасова цілісність соціального буття, що розгортається в сферах побуту, праці та дозвілля за допомогою різних видів діяльності.

На думку П. Штомпки центр уваги сучасної соціології суттєво зміщується, виникає «третя соціологія». У фокусі досліджень з'являються теми буденного життя, змінюються і методи досліджень. Означений вид соціології у якості головного об'єкта дослідження бере соціальні події:

людська дія в колективних контекстах, обмежене, з одного боку, агентно (активним) потенціалом учасників, з іншого боку, структурної та культурної навколишнім середовищем дії. Таким чином, реїфіциувати абстракції першої і другої соціології обходяться з двох сторін – макроабстракцій систем і структур, що існують над головами людей, і мікроабстракцій поведінки, дії, які існують всередині реальному житті людських істот [46, 3-13]. Автор зазначає, що соціологія повсякденного життя не є новою дисципліною, або розділом соціології, але це новий кут зору, що допомагає бачити проблеми соціології у новому світлі, збагачує підходи у дослідженнях, перетворюючи екзистенцію повсякденного життя у соціальну лабораторію.

Повсякденність являє собою смисловий континуум, який інтерпретується людьми за допомогою типізації та структурування об'єктів цього світу. Звернення до повсякденності дозволяє побачити суб'єкта, який вписаний в об'єктивну соціальну реальність і втілює на індивідуально-особистісному рівні її феномени. У зв'язку з цим, головним методологічним завданням соціологічної науки стає відкриття загальних принципів організації повсякденного життя.

1.2. Сфера повсякденності в умовах постсоціалістичних трансформацій: спадковість і змінність

Соціальна природа пострадянського суспільства у своїх повсякденних проявах явно не відповідає ні очікуванням більшості населення, ні тим цілям, про які заявляли ініціатори ринкових реформ в 1990-ті, і тому її визначення вже багато років викликає гострі дискусії. На цьому дискусійному полі зросла безліч пояснювальних моделей: транзитологія, неолібералізм, теорія «ресурсної держави» С. Кордонського [24], концепція «роздавальної економіки» О. Бессонової, [6] тощо. Як вважає британський дослідник М. Буравой: «Відбулася мутація соціалістичної економіки, зрушення від плану до клану. Ні соціалізм, ні ринок не можуть допомогти в розумінні нового порядку, який являє собою щось інше. Неформальна економіка, що виросла у надрах державного соціалізму, розірвала свою захисну оболонку і прийшла на міжнародну арену» [7, 65]. Угорський вчений Б. Мадяр визначає посткомуністичні держави, як «мафіозні», беручи до уваги тип політичного і економічного панування і розподілу всіх повсякденних благ [30].

Сучасне українське суспільство оцінюється як дисгармонійне, розколоте, а економіка – як багатоукладна, в якій виділяються до індустріальна, індустріальна і постіндустріальна зони, а поляризація економічного і соціокультурного простору посилюється. Польові джерела (інтерв'ю) показують ринкові реформи як революцію перерозподілу.

Ринок виступив каталізатором процесів розшарування, вивів їх з тіні, але не змінив їхньої траєкторій, які почали формуватися за радянських часів. Збільшилася диференціація як географічного простору (різний статус території), так і соціального (ієрархія соціальних верств).

Висхідна мобільність була пов'язана з доступом до державних ресурсів (матеріальні і силові) і здійснювалася за допомогою неформальних соціальних груп і мереж. В результаті значна частина владних і економічних відносин відноситься до нелегального (тіньового) сектору – звідси частково не лігітимними сприймаються держава і приватна власність взагалі.

У пострадянський період відбулося значне зниження добробуту і статусу найманих працівників масових професій, в тому числі тих, які мають вищу освіту (вчителів, лікарів, інженерів та інших спеціалістів). Вони перетворилися на «працюючих бідних» і в своїй соціальній поведінці схожі з традиційним селянством.

Ідеологія «неолібералізму», яка була офіційною мовою реформ на пострадянському просторі, зазнала майже стовідсоткової девальвації і повністю уподібнилася до радянської ідеології в тому сенсі, що вона не пояснює, а приховує реальні суспільні відносини, а високо статусні групи використовують її для виправдання своїх привілеїв. У повсякденному житті більшість населення дотримується інших раціональних норм і висловлює їх власною мовою. Пострадянська громадська конфігурація не є унікальною, схожі системи сформувалися у всіх країнах Центральної та Східної Європи [9; 25; 26; 30], що пояснюється загальними для всіх них початковими умовами і схожими інститутами (ефект колії).

Багато дослідників вважають, що в сучасному світі повсякденність втрачає свій рутинний характер і є зоною ризику. Повсякденність повинна зберігати динамічну рівновагу стабільності і мінливості. Зазвичай, всі зміни повсякденності носять системний характер і зачіпають одночасно як об'єктивні структури, так і інтерпретаційні схеми, що використовуються людьми, як система, можливо, повністю змінилася, але вона змінилася як система; вона ніколи не підривалася і не скидалася; навіть при своїй модифікації вона все ще залишається придатним

інструментом для керування життям [49]. Тому повсякденність як «верховна реальність» становить основу соціального буття і забезпечує стійкість в умовах соціальних трансформацій [20].

Автори різних соціологічних досліджень відзначають, що порівняно з радянським періодом в повсякденності людей відбулася інверсія стандартів повсякденної поведінки і пов'язаних з ними інструментальних цінностей. У сучасному вітчизняному суспільстві розпалося єдине нормативно-ціннісне ядро, представлене базовим для всіх культур, які називають себе цивілізованими.

Нова конфігурація структур повсякденності існує не тільки в Україні, але і в усьому світі. Суцільне освоєння простору замінюється дискретним. На думку А. Панаріна, «глобалізація означає нову, ще небувалу ступінь протистояння далекого і близького світів: відкривається перспектива повної відчуженості далекого світу глобалістів від близького світу народної повсякденності» [33].

Сьогодні національні держави програють глобальним корпораціям або обслуговують їхні інтереси. В Україні відбувається точкове колоніальне освоєння провінції, зростання мегаполісів з сільською периферією, запустіння іншого простору, поширення трьох різних типів бідності. Період довготривалих проектів пройшов, а їхнє планування на довгий термін неможливо. Повсякденність втрачає свій рутинний, нормальний характер. Короткостроковими стають не тільки трудові контракти, але особисті зв'язки і сімейні відносини. Вищий клас відрізняється глобальним космополітизмом, діє анонімно і ніде не вкорінений, не підлягає взагалі юрисдикції, отримує прибутки без витрат. Відбувається зростання нерівності. Головна небезпека виявляється в тому, що роботодавці не зацікавлені у відтворенні трудових ресурсів: вони не знають, хто і де буде працювати на них завтра.

У короткостроковій перспективі вигідна мінімальна оплата і

короткострокові контракти без соціального пакету. В середньому класі – робітники і фахівці, які беруть участь в прибутках за рахунок свого людського капіталу або втрачають роботу, або погоджуються на зниження статусу і доходу. Утворюється безправний нижчий клас – прекаріат, триває зростання безробіття і бідності. У довгостроковій перспективі це породжує глобальне зниження споживчого попиту, виробництва, деградацію системи професійної та загальної освіти, демографічні проблеми. Бідність не дозволяє будувати сучасне виробництво, відсутність робочих місць збільшує бідність. Суспільство має схожість з неофеодальним.

На думку З. Бауманат невизначеність сьогодення стає потужною індивідуалізуючою силою. Фрагментація життя призводить до того, що люди живуть епізодами, життя перетворюється у серію не зв'язаних між собою подій [3]. Приватне вторгається в сферу громадського, витісняючи все, що не можливо перевести на мову приватних цілей та інтересів [3]. Затребуваним стає абсолютний егоїзм і конформізм, тактичне, а не стратегічне мислення, технократизм. Превалює тимчасова психологія за якої людина живе за принципом: «після нас – хоч потоп», «прийшов, побачив і вкрав». Тоді як, під «роботою на результат» розуміють, не якість виготовленого продукту, а кількість отриманих грошей. Така «клієнто-орієнтована» економіка постійно знижує рівень як матеріального, так і духовного середовища, коли техніка повинна швидко ламатися, будматеріали використовують для спорудження правдоподібного, але імітованого житла, їжа складатися з дешевих, але неїстівних компонентів, вища освіта призначена для розваг студентів. Реакцією на безпардонне маніпулювання є абсолютний, безмежний цинізм. Рівень довіри в суспільстві падає. Відбувається девальвація загальних смислоутворюючих систем: як ціннісно-раціональної, так і ціле-раціональної. Закономірності заперечуються. Науковий тип

мислення деградує і замінюється ситуативним, «кліповим» мисленням, що дозволяє на час відмахнутися від проблем, але не сприяє їхньому вирішенню.

У процесі адаптації до повсякденних ризиків люди виробляють нові практики життєдіяльності. По можливості люди живуть в напівеміграції – шукають роботу, навчання, житло в декількох країнах, містах, підприємствах, університетах одночасно. Для вищого класу ця тенденція прозора й очевидна: подвійне і потрійне громадянство, офшоризація економіки, власність та нерухомість за кордоном тощо. Середні шари зазвичай мають друге (третє) житло, іноді значно віддалене географічно. На період будівництва (а реально – все життя) сім'я живе на два-три будинки, заробляючи в одному місці, витрачаючи в іншому, чоловіки бачать жінок і дітей іноді кілька разів на рік. Наявність у городян дач також відноситься до розподіленого способу життя [21; 35].

Для порівняно заможних людей дача виконує рекреаційну і культурну функцію, для більш бідних – дозволяє виростити продукти, розселити на час тісну міську квартиру. Джерело їхнього доходу відбувається в нерівномірному економічному освоєнні простору. Некваліфікована праця в місті дозволяє жити тільки в малому населеному пункті, де нижче ціни на житло і є можливість виробляти продукти. При цьому дітей прагнуть вивчити і прилаштувати в місті.

Єдиний інформаційний простір при нових формах і кооперації створює нові можливості подолання роз'єднаності суспільства. Інтернет дає величезні можливості для формування нових спільнот – політичних, економічних, культурних, наукових, благодійних. Вони об'єднують мільйони людей, можуть носити як ситуативний, так і постійний характер. Відбувається мінімізація трудових зусиль, оскільки зв'язок між працею і доходом в сучасному світі розірвано, а ризики відкритого протесту високі. Таким чином, при зниженні оплати праці нижче певної

величини працівники мінімізують свої трудові зусилля до нуля, оскільки ефективні менеджери зазвичай некомпетентні, підлеглі мають необмежені можливості для симуляції, виробничого браку і прямого саботажу. У публічному полі це проявляється як «людський фактор» техногенних катастроф.

Таким чином, в основі вивчення трансформації структур повсякденності лежить робота з документами людського життя, аналіз і узагальнення яких дозволяє виявити повсякденні практики і стратегії адаптації до змін з проявом не тільки регіональної специфіки, а й макросоціальних трендів, що діють в глобальному контексті. Повсякденність сьогодні є лабораторією майбутнього. Ризики сучасності формують систему викликів, адаптація до яких призводить до революційних змін базових структур повсякденності: відтворення населення і соціалізації підростаючих поколінь, трудової сфери, сфери виробництва і споживання повсякденних благ, форм власності і взаємодії з навколишнім середовищем, способів раціоналізації і мови опису реальності.

РОЗДІЛ 2. ЖІНОЧІ НАРАТИВИ ТА ДИСКУРС ЩОДО ПОВСЯКДЕННОСТІ В УМОВАХ КОНФЛІКТУ

2.1. Теоретичні підходи до пояснення природи та аналізу збройних конфліктів

Ми переживаємо один з найбільш прогнозованих і одночасно штучно ескалованих конфліктів у сучасній Європі. Конфлікти знекровлюють та знесилюють не тільки людей, алей держави учасниці протистоянь, тому навіть затяжні конфлікти колись закінчуються і настає складний та довгий період примирення, який також доведеться пережити.

Конфлікт визначається як несумісність цілей або цінностей між двома або більше сторонами у відносинах, в поєднується із спробами контролювати один одного та антагоністичними почуттями один до одного (72). Ці антагоністичні почуття та протиріччя можуть існувати в реальності, або лише актуалізованими у сприйнятті сторонами, але мати направлені ворожі дії та ворожі емоції. Конфлікт має великий потенціал як у деструктивному сенсі, так і конструктивному, тому важливо розуміти динаміку цього процесу для максималізації необхідних результатів та мінімізувати руйнівний потенціал конфлікту.

Попередні огляди у галузі вирішення конфліктів мають велику кількість типологізацій та класифікацій та джерел конфліктів. Один з перших теоретиків конфлікту Даніель Катц за своєю типологією виділяє декілька головних джерел конфлікту: економічне, ціннісне та витікаючи із владних відносин. Розглянемо їх детальніше. Економічний конфлікт передбачає конкуруючі мотиви для досягнення обмежених ресурсів. Кожна сторона хоче отримати максимально можливе, а поведінка та емоції кожної сторони спрямовані на максимізацію її прибутку. Конфлікт часто має несумісні цілі та наміри отримання вигоди.

Ціннісний конфлікт передбачає несумісність у способах життя, ідеології – принципах та практиках, у які вірять люди. Міжнародний конфлікт (наприклад, «холодна війна») часто має сильну ціннісну складову, де кожна сторона заявляє про правильність і перевагу свого способу життя та його політико-економічної системи.

Конфлікт відносин влади відбувається, коли кожна сторона бажає зберегти або максимізувати суму впливу, яку вона робить у відносинах та соціальній обстановці. Неможливо, щоб одна сторона була сильнішою, а інша не була слабшою, принаймні з точки зору прямого впливу один на одного. Таким чином, відбувається боротьба за владу, яка, як правило, закінчується перемогою та поразкою, або у «протистоянні» із постійним станом напруженості. Сильні конфлікти можуть відбуватися між окремими особами, між групами або між народами, коли одна або обидві сторони вирішують застосувати владний підхід до відносин. Влада також є складовою конфлікту, оскільки сторони намагаються контролювати один одного [21, 18].

Слід зазначити, що більшість конфліктів не є чистим типом, але включають суміш джерел. Наприклад, конфлікт зазвичай передбачає економічну конкуренцію, але може також мати форму боротьби за владу і часто включає різні ідеології чи політичні цінності. Чим більше прослідковується джерел у конкретному конфлікті, тим інтенсивнішим та тривалішим може бути конфлікт.

Наразі існує кілька основних поглядів щодо аналізу конфлікту. Але на думку, Дена Сміта у аналізі конфліктів вчені аналізують фонову ситуацію історичні коріння та причини, але практика дає безліч виключень і тому такі узагальнення і типологізації, що прагнуть знайти «найголовнішу» причину цих конфліктів іноді не мають сенсу. Оскільки, процеси варто розглядати у динаміці. Як зазначає Джек Леві загальні описи не можуть відтворити деталі політичної поведінки, та обидва

автори схиляються до думки, що у спробі зрозуміти збройний конфлікт як глобальний феномен варто зважати на соціально-економічну картину, у той же час аналізуючи конкретний конфлікт, навпаки, увага має бути спрямована на політику а також дії конкретних людей. Такий підхід дає можливість зважати не лише на соціальні, культурні, економічні та культурні умови але і брати до уваги політичну ситуацію.

Конфлікт може мати як деструктивний деформуючий ефект, так і конструктивний та відтворюючий. Останнім часом можна зустріти чимало публікацій, щодо переосмислення нормативної концепції, коли конфлікт аналізують з точки зору потенціалу для соціального будівництва, що створює нові соціальні структури та силою для соціального будівництва, нових правил та нових можливостей [33; 57].

Хоча теоретичні обґрунтування виникнення конфлікті мають певні обмеження, і ще не знайдену універсальну формулу для запобігання конфліктам, але досить детально можна розглянути складові та індикатори що можуть призводити до ескалації та надати можливості для мінімізації негативного впливу на людей.

У свої класифікації соціальних процесів, польський соціолог Ян Щепанський виходить з того, що задоволення різноманітних потреб є основним джерелом суспільного життя. Стикаючись із аналогічним прагненням задоволення потреб інших, пристосовуються до вимог опонентів, об'єднуються, або реалізують ці прагнення у протистоянні та суперництві, що надалі може перетворитися на конфлікт [28].

Тим не менш конфлікти викликають значні зміни у звичній, поведінковій схемі людей, підривають та змінюють соціальні норми, призводять до соціальних змін. Такі зміни мають зрушення у соціально-економічній структурі суспільства. Більше того, соціальні зміни можна розглядати як зміни механізму в соціальній структурі, що характеризується зміною культурних символів, правил поведінки,

соціальних організацій або систем цінностей. (Козер 1956) Зміни відбуваються тоді, коли всі основні структурні відносини, його основні інститути та його домінуюча система цінностей були суттєво змінені. Соціальні зміни представляють собою складне явище, що безумовно впливають на зміни повсякденної практики, адаптують ці практики під змінені вимоги підтримки життя.

Існує необхідність постійного аналізу усіх можливих ефектів від впливу конфліктів на суспільство, оскільки чутливість до динаміки дозволить мінімізувати негативні впливи, людські страждання та економічні ресурси спрямовані на подолання наслідків конфліктів. Оскільки лише за останні 20 років було значно змінено підходи до концепції безпеки та врегулювання конфліктів через створення більш інклюзивних механізмів участі громадянського суспільства у прийнятті рішень та зміни у розумінню концепції «Безпеки». Розширивши від вузького розуміння «безпеки» як військового потенціалу до більш широкого, уявлення про безпеку та сталий мир. Існує, по суті, сім питань, пов'язаних з безпекою людини. Це економічна безпека, продовольча безпека, охорона здоров'я, екологічна безпека, особиста безпека, безпека громади та політична безпека.

Досі залишається поширеним державне пособництво місцевим конфліктам. Зовнішні уряди включаються в регіональний конфлікт через надання матеріальної, військової та моральної підтримки однієї з ворогуючих сторін. Головна мета силового контролю-забезпечення безпеки життя людей та її інфраструктурних умов. У демократичних суспільствах легітимність силового контролю оцінюється за критерієм дотримання прав людини. Тому крім поліцейського контролю, вибіркового контроль, груба сила і тактика «розділяй і володарюй» є винятковими засобами стримування насильства. Силовий контроль робить використання насильства надзвичайно невігідною справою і

перериває процес військової і відкрито пропагандистської мобілізації екстремістської групи [55].

Стратегія кооптації означає включення в офіційні інститути суспільства в частині націоналістичної еліти в обмін на урядову лояльність, що сприяє стримуванню і зменшенню насильства в етнонаціональному конфлікті. Кооптація ефективна в умовах поширення бідності та економічної залежності від держави. Кооптація мало ефективна в умовах незалежних інститутів громадянського суспільства і соціальної мобільності на основі особистих досягнень.

Стратегія вільної акультурації пов'язує добровільну ідентифікацію представників етноменшин з розширенням можливостей соціальних кар'єр. Стратегія стримує етнічне насильство за допомогою посилення почуття безпеки, підвищення соціального статусу і задоволення культурних амбіцій національної більшості. Стратегія тривала в часі і охоплює кілька поколінь, уніфікує культурні відмінності [33, 48].

Стратегія мультикультуралізму поєднує принципи терпимості до етнічних відмінностей і культурної автономії етногуртів. Стратегія стримує насильство між місцевими жителями і етнічними іммігрантами, застосовується в інтегрованому поліетнічному суспільстві і неефективна в етнічно розділеному суспільстві.

Система пропорційного представництва в органах державної влади врівноважує вплив національної більшості і знижує конфліктогенність відносин з меншинами, надавши групам та їхнім лідерам більше влади поряд із повагою до права на культурну самобутність. Оскільки група чинить опір перерозподілу влади, система пропорційного представництва стає ефективною в поєднанні зі стратегіями кооптації, вільної акультурації та мультикультуралізму. Кооптація еліт означає, що з гегемонною групою вважаються. Включена акультурації пропонує отримання більш високого статусу в обмін на індивідуальну добровільну

асиміляцію, а мультикультуралізм гарантує збереження культурної самобутності етнічних груп у суспільстві [30, 52].

Протиріччя між глобальною взаємозалежністю країн і інтернаціоналізацією етно-національних конфліктів змушує міжнародне співтовариство вирішувати проблему ефективності миротворчого контролю. За рахунок підвищення ролі військового інтернаціоналізму відбувається розширення спектру миротворчих операцій і зміна їхньої якості. Так, наприклад, у 1990-х рр. традиційними були роздільні операції з підтримання миру, ефективність яких обґрунтовувалася ліберальною філософією в поняттях та запобіганні гуманітарного лиха місцевого населення. Однак, після виведення миротворчих сил в країні перебування етнічне насильства часто поновлювалося. Під впливом філософії політичного реалізму у наступні роки набули поширення великомасштабні військові операції з примусом до миру, які були спрямовані на обмеження причин, а не тільки наслідків етнічного насильства. Ефективність операцій оцінювалася здатністю миротворців забезпечувати стійкий і тривалий світ в країні. Від позиції арбітрів і посередників миротворчі сили перейшли до активного впливу на місцевий конфліктний процес і часто виступали на боці однієї з протиборчих сторін. Нетрадиційні миротворчі стратегії передбачають військове забезпечення гуманітарною допомогою місцевого населення і біженців, придушення противників інтервенції. Миротворці виконують поліцейські і цивільні функції поки не сформовано уряд, який здатний контролювати гуманітарний правопорядок на своїй території [64, 18].

Зростання масштабів військового втручання в місцеві конфлікти виявляє головне протиріччя миротворчого контролю – гуманітарний характер цілей і військові засоби досягнення. Військова інтервенція призводить до ненавмисних жертв серед мирного населення, що суперечить гуманітарному принципу миротворчого контролю. До проявів

даного протиріччя відноситься зменшення соціальної бази легітимності стратегій з примусу до миру. Ініціаторам миротворчих місій важко заручитися правовою підтримкою РБ ООН, оскільки, масовані операції призводять до порушень міжнародного гуманітарного права. Настільки ж важко отримати міжнародне і місцеве моральне схвалення довгострокової інтервенції, яка втягує миротворчі сили в тривалий конфлікт з бойовиками, призводить до втрат миротворців жертвам серед цивільного населення, загрожує престижу держав-інтервентів. І хоча стратегії примусу до світу виявляються більш ефективними у стримуванні етнічного насильства, вони мають меншу базу легітимності і більший політичний ризик [31].

З часу інституціоналізації у Статуті ООН миротворчий контроль має коротку історію міжнародного втручання у внутрішньодержавні конфлікти. Спостерігається тенденція зростання миротворчої активності, яка спрямована на підтримку або відновлення правопорядку в державах різних регіонів світу. На початок 2001 р. під егідою ООН було проведено 50 миротворчих операцій, з них 15 – до 1980р. та інші – в наступний період. В операції брали участь миротворчі сили всіх структур спільноти – ООН, регіональних міждержавних союзів і окремих держав. Вони діяли спільно з дипломатами та неурядовими гуманітарними організаціями. За період існування ООН в миротворчих операціях брали участь близько мільйона осіб з військового, поліцейського та цивільного персоналу 68 країн. З цього персоналу 400 тис. осіб брали участь в операціях 1990-х рр.; витрати склали 16,61 млрд. дол. [22]. Зростання миротворчої активності світової спільноти пояснюється загрозою прав людини і міжнародної безпеки, що виходить від збройних етнонаціональних конфліктів. Інтернаціоналізація місцевих конфліктів означає, що вони перестають бути внутрішньою справою окремих держав.

Миротворчий контроль став характерною рисою глобалізованого

світу. Не всі миротворчі операції завершилися успіхом. Несанкціоноване Радою Безпеки ООН військове втручання НАТО в Косівський конфлікт викликав у всьому світі дискусію про морально-правові підстави миротворчості. Рішення НАТО в обхід ООН використовувати військові сили в колишній Югославії в 1999р. позначило тенденцію ігнорування нормативної легітимності миротворчого контролю і означало зламвання міжнародної правової системи. Активна протидія цій тенденції держав-членів міжнародного співтовариства відкриває перспективу регіоналізації миротворчості. Надання постійної правової легітимності регіональним структурам безпеки сприяє частковому вирішенню протиріччя миротворчого контролю. Регіональні структури краще розуміють конфліктну ситуацію і знають історію місцевих етнічних відносин [67, 34].

Миротворчий контроль – це примусова діяльність міжнародного співтовариства щодо стримування внутрішньодержавного етнічного насильства в глобалізованому світі. До його принципів належать гуманітарна інтервенція, використання військової сили як крайнього засобу і тимчасове обмеження державного суверенітету. Миротворчий контроль є частиною міжнародної системи конфліктного управління і умовою мирного врегулювання тривалого конфлікту. Це новий історичний тип контролю, що приходить на зміну експансіоністському контролю епох імперіалізму і холодної війни, головна причина якого полягає в інтернаціоналізації етнонаціональних конфліктів.

Миротворчий контроль зменшує гуманітарні лиха населення і сприяє стійким і тривалим мирним відносинам у суспільстві. Такий контроль є ефективним, якщо стримує етнічне насильство ціною мінімальних втрат миротворчих сил. Критерієм правової легітимності миротворчого контролю є визнання світовою спільнотою відповідності дій миротворчих сил нормам міжнародного права та Статуту ООН. На

відміну від правової легітимності, моральна легітимність означає публічну підтримку дій миротворців [61, 42].

Отже, миротворчий контроль найближчого майбутнього – це превентивний контроль, заснований на передбачення насильства і ранньому реагуванні на напругу. Миротворчий контроль поєднує гуманітарну допомогу з дипломатією і розміщенням обмежених миротворчих сил в районах потенційного поширення насильства, а також діє за згодою уряду, що має дружні відносини з сусідніми країнами. Превентивний миротворчий контроль здійснюється регіональними організаціями міжнародної безпеки, які мають мандат ООН і дотримуються принципу гуманітарного реалізму – рівноцінність прав людини і державного суверенітету.

2.2. Роль жінок у регіональних військових конфліктах

Природна відмінність жінок та чоловіків осмислена у світовій науковій думці, як одна із фундаментальних основ життя, з точки зору плинності життя (38), як неодмінна частина життєвого світу значущої для людини і безпосередньо даної їй реальності (13), – це розщеплення ідеї людини і загальне розщеплення світу на «чоловіче» і «жіноче» начало по мірі розвитку людських цивілізацій все більшою мірою переходить зі сфери чистого філософського міркування у сферу соціально-філософського аналізу. Так, підґрунтям уваги до проблеми співвідношення «жіночого» та «чоловічого» лежить колосальна зміна положення жінки в сучасному світі, яке не може далі усвідомлюватися з позицій, характерних, для філософії і соціальної науки минулих епох. Оскільки, розквіт позитивізму припадає на часи, коли жіноче питання обговорювалося у вкрай примітивній формі і захоплювало обмежене коло проблем, соціальних учасників, то з цією філософською лінією, що знайшла вираження в ранній соціології, важко поєднати сучасне уявлення з проблеми «жінка-чоловік», хоча сьогодні жодна парадигмальна конструкція філософського і соціально-наукового знання не обійде цієї проблемної області.

Вихід жінок з приватного культурного середовища в зовнішнє, традиційно зв'язується з чоловічим початком, що призвело до зміни норм, цінностей, моделей, зразків поведінки як чоловіків, так і жінок. У соціально-філософському ключі ХХ століття тендерній проблематиці надано чимале число парадигмальних контекстів: від соціал-дарвінізму початку століття до структурного функціоналізму, екзистенціалізму, неомарксизму, неофрейдизма середини століття і соціокультурних теорій, соціальної феноменології, постструктуралізму та постмодернізму, теорій

конфлікту 1960-1990-х років. У вивчення цієї проблематики внесли чималий внесок К. Ясперс, А. Тойнбі, М. Хайдеггер, І. Менегетті [22, 39].

Гендерні аспекти затверджені феміністками, пов'язані головним чином з двома світовими війнами їх аналізом, та увагою до ролі жінок у цих війнах. Проте Мері Уолстонкрафт ще у 1872 році, у праці із феміністської філософії «На захист прав жінок» поставила під сумнів таку гендерну динаміку, та вказує на виключення жінок із системи освіти але одночасне використання їх репродуктивної праці для відтворення «нації». Вже пізніше Берта фон Зутнер, Роза Люксембург та Емма Голдман, роблять акцент на тому, що підчас воєн значно погіршується становище жінок, а завдяки поєднанню громадської та приватної тиранії відбувається посилення панування чоловіків у суспільстві.

Аннет Вебер у своїй статті «Феміністична теорія миру та конфліктів» пише про симптоматичність того, що для феміністичних досліджень питання про нормативні стандарти ґрунтується на жіночій гносеології. Оскільки ігноруючи жіночі перспективи, дослідники нівелюють специфічність жіночого досвіду, та «жіночої природи» і в результаті мають викривлену картину без урахування специфічних дискурсивних практик, узагальнюючи досвід та пояснюючи із суто чоловічої перспективи, яка мислиться як точка відліку. Коли жіноча перспектива розуміється лише, як відхилення від певної норми [51, 9].

Гендерні дослідження в соціальних науках отримали імпульс до розвитку в ХХ столітті. Диференціацію соціальних ролей жінок і чоловіків, обумовлену соціальними, культурними і психологічними факторами, які вивчали С. де Бовуар, Ш. Ортнер, Р. Рабін, А. Річ, Р. Уігер тощо. Важливим результатом цих досліджень став висновок, що тендер не є категорією монолітною і виступає як система, що створює відмінності у становищі жінок і чоловіків у суспільстві через відносини влади і підпорядкування (С. Лорбер, С. Фарелл, тощо). Вже на першому

етапі осмислення цієї проблематики сформувалася теорія культурного фемінізму (Дж. Адамі, Ш. П. Гілман, Ф Уїллард, М. Фулер) – одна із перших концепцій, яка мала своїм наслідком розвиток різноманітних феміністських теорій. До теперішнього часу на макросоціальному рівні узагальнення сформувалося кілька таких теорій (М. Джонсон, К. Б. Уорд тощо), у тому числі й заснованих на аналітичній теорії конфлікту (Дж. Чафетс). Паралельно розвиваються мікросоціальні теорії тендеру, і перш за все пов'язані з символічним інтеракціонізмом (І. Гофман, М. Діган, М. Хілл) і етнометодологій (С. Фенстермэйкер, К. Уест, Д. Циммерман). З'єднання макро- і мікросоціальних теорій виявляється в роботах Дж. Бернад, Д. Е. Сміт, П.Х. Коллінз, тощо.

Проблема «жінка на війні» є однією з найменш вивчених і суперечливих за методологічною постановкою у вітчизняній науці. Виходячи з цього, науково-теоретичний і методологічний аналіз ролі жінок в районі бойових дій необхідно проводити на основі трьох теорій [17, 39]:

- теорія малих груп [28];
- теорія гендерної ідентичності [43];
- теорія гендерно-рольової сегрегації [5].

Ще з грецької культури відомі факти наукової постановки гендерних проблем військової діяльності. Так, Платон відзначав важливість присутності на полі бою близьких по духу для чоловіків, жінок як засіб психологічної підтримки: на очах у коханих, стверджував Платон, воїн буде нездатний відступити, проявити малодушність і тим більше покинути поле битви [73]. Він також обґрунтовував необхідність диференційованого підходу до обліку природних задатків людини в суспільно-корисній діяльності незалежно від приналежності статі: «А хіба інша жінка не має здібностей до ... військової справи, тоді як інша зовсім не войовнича?» [42]. Платон не тільки допускає, але і вважає необхідною

спільну військову діяльність чоловіків і жінок, щоб «вони разом стояли на сторожі держави, раз вони на це здатні» [42].

У письмових джерелах стародавніх цивілізацій Греції, Індії і Риму згадується про те, що у кельтів, германців, сарматів та інших індоєвропейських народів жінки не тільки виконували функції матеріально-побутового та сексуального супроводу, але і безпосередньо брали участь у бойових діях, надаючи цілеспрямований морально-психологічний вплив на воїнів-чоловіків. Римський історик Тацит в «Анналах» описує кельтське військо, що протистоїть римлянам. У його складі було багато жінок і це настільки сильно потрясло римських солдатів, що вони, вперше зустрівшись з жінками в бою, «немов скам'янівши, підставляли свої нерухомі тіла під удари жінок» [55]. Крім того, знаходження під час воєнних походів біля чоловіків їхніх дружин, на думку Т. Мора, було «передумовою високої боєздатності армії» [65]. У сарматів, що населяли Центральну Азію з V ст. до н. е. по II-IV ст. до н. е., всі молоді дівчата були зобов'язані брати участь у бойових діях, оскільки «вони не могли виходити заміж до тих пір, поки не вб'ють в бою ворога» [66].

Батьківщиною фемінізованої армії є Англія, де ще в 1653р. з'явилися перші жіночі військові госпіталі, що складаються з дружин солдатів і розраховані на 350 поранених. Вони мали у своєму штаті 29 жінок [64]. У 1917-1919 рр. у складі англійських збройних сил були сформовані Жіночі королівські військово-повітряні сили, Королівський допоміжний корпус ВМФ і Жіночий легіон секції автотранспорту в кількості 100 тис. осіб [62]. В Україні образ жінки-воїна має давню історичну традицію. Княгиня Ольга мала в Києві свою дружину і успішно здійснювала військові походи проти непокірних сусідів. У зв'язку з тим, що в бойових частинах жінкам служити не дозволялося, багато з них з патріотичних міркувань «проривалися» в армію під чоловічими іменами і

прізвищами. Цілеспрямоване вивчення досвіду морально-психологічної підготовки радянських військ в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. свідчить про те, що в цілях формування бойового духу чоловіків в ході бою в склад «чоловічих» підрозділів вводили найбільш підготовлених в бойовому відношенні жінок, які своєю особистою присутністю не дозволяли чоловікам проявляти слабкість духу.

На тлі соціальних, політичних та економічних змін у всьому світі зміст гендерних ролей піддається трансформації. Однак у багатьох культурах чоловіки і жінки сприймаються як взаємовиключними, протилежними особистісними і поведінковими характеристиками. Чоловіки представляються як агресивні, сильні, незалежні, розумні й творчі; жінки – як покірні, емоційні, консервативні і слабкі. Швидше за все, поява гендерних стереотипів пов'язана з поділом праці за статевою ознакою. Жінки, здійснюючи репродуктивну функцію, змушені багато часу присвячувати вирощуванню і вихованню дитини, а це обмежує їхню економічну і політичну владу. З поділом праці за статевою ознакою пов'язані і ті гендерні ролі, які пропонуються жінкам в етнічній культурі: це роль матері, домогосподарки, хранительки домашнього вогнища, для якої властива турбота про благополуччя та здоров'я сім'ї.

Традиційні гендерні уявлення спонукають чоловіків і жінок формувати таку модель поведінки, при якій відносини характеризуються не симетрично. Ці уявлення спонукають чоловіків проявляти домінуючу позицію в міжособистісних відносинах, а жінок – залежну, і таке співвідношення позицій зумовлено всім попереднім досвідом статево-рольової соціалізації [16; 71].

Підчас військових конфліктів соціальні ролі чоловіків і жінок проявляються досить чітко. В результаті жінки в особливій мірі відчують на собі наслідки конфлікту в силу свого становища в суспільстві і статі. Жінки піддаються насильству у всіх його формах, але

особливо страждають в результаті сексуального насильства і експлуатації. Збройний конфлікт надає ще більш виражений характер нерівності між жінками та чоловіками, а також дискримінації щодо жінок і дівчаток. В ході збройних конфліктів жінки і дівчатка піддаються численним загрозам своєму здоров'ю у зв'язку з особливою статевою і репродуктивною роллю жіночого організму.

Учасники конфлікту часто безкарно гвалтують жінок, причому іноді систематичні згвалтування використовуються у якості тактики війни і тероризму. Наслідки насильства та порушення прав у таких ситуаціях відчують на собі жінки всіх вікових груп, які страждають в результаті переміщення, втрати житла і власності, втрати або недобровільного зникнення близьких родичів, злиднів, розпаду і дезінтеграції родин, стають жертвами вбивств, тероризму, тортур, викрадень, сексуального рабства, згвалтування, примусової вагітності в період збройних конфліктів, особливо в результаті проведення політики етнічної чистки та інших форм насильства. Це ускладнюється наслідками збройних конфліктів і психічними травмами, які дають про себе знати протягом усього життя [39; 61].

Жінки у конфлікті можуть виявитися і постраждалою, і нападаючою стороною, здатні впливати як на розв'язання конфлікту, так і на його вирішення мирними шляхами. Жіноча агресія може бути також викликана бажанням жінки звільнитися від нав'язаних гендерних стереотипів, від чоловічого домінування в повсякденному житті. Вони можуть брати активну участь в конфлікті або ж надавати допомогу не військового характеру.

Досвід чоловічої соціалізації під час конфлікту у пост конфліктний період може зменшувати розрив у гендерних ролях, оскільки і жінки і чоловіки будуть мати однаковий досвід активної участі у війні і таким чином зменшується поляризація та повернення до «традиційного»

розподілу ролей на чоловічі та жіночі [70; 32].

За даними Організації Об'єднаних Націй, з 1987р. у різних збройних конфліктах загинули, загалом 2 млн. жінок і дітей, що становить майже 90 % убитих і поранених в ході сучасних збройних конфліктів, та близько 6 млн. жінок і дітей отримали серйозні поранення або невиліковні каліцтва. Так, приміром, в Першу світову війну жертви серед цивільного населення становили близько 5 % від загального числа жертв. У Другу світову війну ця цифра збільшилася до 48 %. Сьогодні 90 % жертв конфліктів в усьому світі припадає на частку цивільного населення, значну і все зростаючу частину якого складають жінки і діти [17].

Новий етап у розвитку правової основи міжнародних відносин, в основу якого були покладені принципи і норми людського виміру, настав після створення ООН. З моменту свого створення ООН була стурбована порушенням прав людини в екстремальних ситуаціях військових конфліктів і приймала різні заходи, щоб забезпечити їм міжнародний захист і матеріальну допомогу.

Право на життя є основоположним природним правом людини. Виходячи з цього, в міжнародних документах про права людини і в національному законодавстві більшості країн світу право на життя і безпосередньо пов'язані з ним права – на фізичну недоторканність, заборона катувань, насильства, рабства, повага людської гідності, гарантію справедливого правосуддя та ліквідацію дискримінації у відношенні жінок – наділяються особливим статусом і не підлягають призупиненню або обмеженням в умовах надзвичайного стану або військових конфліктів [17, 39].

В даний час світовою спільнотою все ширше визнається, що військові конфлікти та пов'язані з ними наслідки вимушеного переселення мають різні негативні наслідки для жінок і чоловіків та що застосування міжнародних норм в області прав людини і гуманітарного

права з урахуванням гендерних аспектів має важливе значення. У Женевській конвенції 1949р. Про захист цивільного населення під час війни і в додаткових протоколах до неї 1977р. йдеться про те, що жінки будуть спеціально охоронятися від всяких замахів на їхню честь і, зокрема, від згвалтування, примусу до проституції або будь-якої іншої форми замаху на їхню моральність [73].

В силу того, що в умовах військових конфліктів і будь-яких збройних конфліктів найбільше страждають жінки і діти на Всесвітній конференції з прав людини, що відбулася влітку 1993р. у Відні було розглянуто питання про права людини – жінки як інтегральна і неподільна частина загальних прав людини. У Віденській декларації проголошується, що порушення прав жінок у ситуаціях збройних конфліктів є порушеннями основоположних принципів міжнародного права у галузі прав людини і гуманітарного права. В цих документах також підкреслюється [37].

В проблемній області «Жінки в період збройних конфліктів» Пекінської платформи дій передбачаються конкретні заходи з боку урядів, міжнародних і регіональних організацій і громадянського суспільства з метою усунення наслідків збройних конфліктів для жінок, а саме [32]:

- розширення участі жінок у вирішенні конфліктів на рівні прийняття рішень і захист жінок, які перебувають у зонах збройних конфліктів або в умовах іноземної окупації;

- скорочення надмірних військових витрат і контроль за наявністю озброєнь;

- пропаганда ненасильницьких форм вирішення воєнного конфлікту та скорочення числа випадків порушення прав людини в ситуаціях військових конфліктів;

- сприяння збільшенню внеску жінок у пропаганду культури миру;

- надання захисту, допомоги та професійної підготовки жінкам-біженцям, іншим жінкам з числа переміщених осіб, які потребують міжнародного захисту, і переміщених всередині країни жінкам;

- надання допомоги жінкам в колоніях і не самоврядних територіях.

У 1998р., на 42-й сесії Комісії ООН по положенню жінок, де обговорювалася проблема жінок в період збройних конфліктів, державам-членам ООН і міжнародному співтовариству було запропоновано зробити нові кроки по прискоренню реалізації стратегічних цілей Платформи в цій галузі. Серед рішень, прийнятих в ході засідання, були заходи щодо забезпечення ліквідації дискримінації за ознакою статі при відправленні правосуддя, вирішення конкретних проблем жінок-біженців та переміщених осіб, а також щодо збільшення участі жінок у заходах по підтримці і зміцненню світу, у прийнятті рішень до і після воєнного конфлікту, а також у запобіганні конфліктів [32].

Важливим внеском у вирішення проблеми насильства щодо жінок в контексті збройного конфлікту стала робота Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії та Міжнародному кримінальному трибуналі по Руанді [17]. У статутах трибуналів, створених для розгляду злочинів, які були скоєні в колишній Югославії і Руанді, зґвалтування розглядається в якості злочину проти людяності. У Статуті Міжнародного трибуналу по Руанді прямо зізнається, що зґвалтування, примус до проституції і будь-яка форма нападу є порушенням статті 3, загальної для Женевських конвенцій, і Додаткового протоколу II до них [32].

Серйозною перешкодою до вирішення проблеми досягнення міцного миру є відсутність жінок на всіх рівнях, де приймаються рішення про відновленні та підтриманні миру, примирення сторін після конфлікту і відновлення руйнувань. Жінки в період збройних та інших видів конфліктів, як правило, проводять роботу зі збереження соціального порядку, оскільки за своєю соціалізацією інтегровані у соціальні

структури та відчують взаємозв'язок між роботою цих структур та своїм благополуччям.

Роль жінок у вирішенні конфліктів, наявність у них особливих навичок і здібностей, які можна і необхідно використовувати у процесі прийняття рішень, величезна. Враховуючи це, в Нідерландах реалізовано програму під назвою «Внесення гендерного аспекту в мирний процес», яка закликає уряди Палестини та Ізраїлю включити більше число жінок в групи, що ведуть переговори, а також залучити їх в процес прийняття політичних рішень у справі мирного врегулювання конфлікту на Близькому Сході [60; 28].

Зараз назріла необхідність пошуку шляхів розширення прав і можливостей жінок для того, щоб вони могли висунути свої власні пріоритети і цінності в якості рівноправних партнерів чоловіків у процесі прийняття рішень на всіх рівнях. В процесі врегулювання збройних чи інших конфліктів слід заохочувати проведення активної і помітної політики врахування гендерної проблематики в рамках будь-яких програм, з тим щоб до прийняття рішень проводився аналіз їхніх наслідків відповідно для жінок і чоловіків.

Таким чином, рольові приписи, що діють для жінок в мирний час, залишаються значущими і в періоди конфліктів. Традиційна роль матері, господині, берегині домашнього вогнища в результаті актуалізується через призму таких понять, як жертвність, терплячість, творення, миро творчість, тощо. Коли йдеться про придушення домінуючою стороною конфлікту національної самосвідомості народу, то жертвами насильства стають жінки як хранительки культурної спадщини народу. Образ жінки, що дає і зберігає життя, відповідає прагненню жінок до діяльності з припинення військових дій, збереженню миру і реабілітації жертв війни в реальності. Роль жінок у створенні важливих організацій з метою боротьби за мир дуже велика, подібні організації часто засновуються саме

жінками, і, відповідно, вони займають там провідні пости.

2.3. Жінки в умовах конфлікту на Сході України

Протягом останніх чотирьох років Україна зіткнулася із вагомими гуманітарними наслідками конфлікту на сході України, що стали відчутними багатьом мешканцям нашої країни та стали причиною багатьох страждань цивільного населення, як тих хто проживає у безпосередній близькості до лінії конфлікту, так і мешканців регіонів віддалених від епіцентру конфлікту.

Чимало міжнародних та національних звітів стосовно економічної ситуації в Україні викликають занепокоєння. Близько 40% доходів переважної більшості населення України становлять витрати на харчування, за даними ООН.

Останні кілька років макроекономічні проблеми України значно погіршилися, анексія Криму та військові діями на Сході України, які вже тривають 4 роки привели до 25% економічному скороченню протягом одного року. Валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення знизився більш ніж на 25% в 2014 і майже на 30% в 2015р.; його зростання в 2016р. склало лише 3,3% [17; 71]. В 2014. Інфляція досягла майже 25%, а в 2015 – 43%; станом на 2016 року вона зменшилася до 12% [33].

З огляду на девальвацію гривні і боргові зобов'язання перед МВФ, уряд прийняв курс на різке скорочення соціальних виплат. У 2015 році затверджений кредит у розмірі 17,5 млрд. дол. США, затверджений на чотири роки, підлягав пакет структурної реформи. В рамках цього пакету уряд погодився збільшити державні доходи за рахунок збільшення податків, особливо на домашні господарства і малі підприємства, і скоротити державні витрати на соціальне забезпечення, особливо на освіту, охорону здоров'я, пенсійне забезпечення та субсидії на енергію.

Так, ще у 2014 році було скорочено 12 тисяч соціальних працівників, серед яких більшість жінок, без сумніву це мало негативні наслідки на перелік послуг та можливість надавати послуги для населення. У 2015 році розпочато процес скорочення медичних працівників на 25 тисяч, в рамках проведення медичної реформи. Слідом за цим Уряд провів скорочення у сфері освіти. У сферах охорони здоров'я, освіти та соціальній сфері жінки подекуди становлять до 80% загальної чисельності працівників. Така політика скорочення в першу чергу зачіпає інтереси жінок, крім того що оплата праці у цих сферах є найнижчою, така політика позбавляє жінок можливості мати будь-яку надію на стабільній хоча б і мінімальний дохід.

60-80% сімей в залежності від регіону отримують субсидії на оплату комунальних тарифів, споживання енергоресурсів зменшилася на 30% в порівнянні з 2011 роком, але не за рахунок енергоефективності, а через скорочення споживання тепла та погіршення умов життя. Відповідно відбулося зубожіння широких верств населення, яке вимушено відмовлятися від всіх видів споживання, які не пов'язані з безпосереднім виживанням [54].

Через вже існуючу гендерну нерівність і суть політики «жорсткої економії», жінки є однією з таких категорій, на яких «антикризові» заходи повинні надати диспропорційно більший негативний вплив. Так в 2016 році розрив в оплаті жінок і чоловіків досяг пікової позначки за майже 10 років – 25.3%. Одним з основних причин збільшення розриву могло стати рішення влади не індексувати мінімальну зарплату, незважаючи на високу інфляцію. Оскільки жінки частіше працюють в низькооплачуваних секторах і на низькооплачуваних посадах, таке заморожування мінімальної зарплати вдарило, в першу чергу, по їхнім зарплатам. Як тільки мінімальна оплата праці була подвоєна в 2017 році, розрив в оплаті між чоловіками і жінками знову скоротився до кризових

показників.

Відбулося скорочення числа держслужбовців і продовження «оптимізації» освіти і медицини, яку розпочав уряд Януковича. Так, з початку кризи кількість держслужбовців зменшилася на 100 000, або на третину. Ще 55 000 000 робочих місць скоротилося в освіті, 12000 серед середнього медичного персоналу. Також 12000 соціальних працівниць були виключені з держбюджету в 2014 році. Оскільки у всіх цих секторах переважна більшість найманої праці складають жінки, це призвело до зростання «жіночого» безробіття і зменшило їх шанси на стабільну офіційну роботу [54].

Жінки виконують набагато більшу частину репродуктивного праці – домашньої і оглядової роботи – за дітьми, людьми з інвалідністю, хворими та людьми похилого віку. Так що вони є основними користувачці державної оглядової інфраструктури, такої як медичні установи, дитячі сади, школи, служби соціальної допомоги. У той же час, з початку кризи в Україні закрилося 759 загальноосвітніх шкіл. Було закрито більше третини лікарняних закладів у сільській місцевості, де більшість населення становлять жінки. У той же час, за даними UNDP 48% жінок в сільській місцевості не мають закладів охорони здоров'я в своїх населених пунктах. Тому «антикризова» політика влади в державному секторі призвела як втрату «жіночих» робочих місць, так і зменшення доступу до інфраструктури, яка повинна підтримувати репродуктивну роботу (переважно) жінок.

Заморожування прожиткового мінімуму і неналежна його індексація з початком інфляції також негативно вплинули на становище жінок. Адже саме законодавчий прожитковий мінімум визначає розміри соціальної допомоги та виплат, в тому числі підтримують жінок в їх репродуктивному праці. В результаті максимальні розміри всіх надбавок на догляд за людьми з інвалідністю в 2016 році знецінилися майже на

30% в порівнянні з 2013 Також в 2014 році був заморожений розмір виплат допомоги по народженню, а також скасовано прогресивна шкала цих виплат. Це призвело до того, що до 2016 року щомісячна виплата на першу дитину знецінилася на 43%, а на третю – на 69%. Якщо у до кризові роки виплати на третю дитину могли фактично компенсувати жінкам зарплати (особливо в сільській місцевості), то зараз вони втратили частину свого значення і перестали бути істотним, стабільним і незалежним доходом жінок, які перебували у відпустці по догляду за дітьми [54].

Констатується відсутність суттєвих зрушень в політиці, за останні 5 років, яка б забезпечувала більш рівномірний розподіл репродуктивної та оглядової праці між чоловіками і жінками в сім'ях. Чоловіки в Україні вкрай рідко йдуть в «відпустку» по догляду за дітьми (вони беруть тільки 1% «відпусток»), хоча мають на це законодавче право. Гендерні стереотипи про «чоловічу» і «жіночу» роль тут, безумовно, мають значення. Але не більше значення мають економічні фактори – адже «відпустку» по догляду за дітьми у нас не оплачується. В результаті, заробляючи в середньому менше, жінки змушені йти в цю «відпустку», щоб пом'якшити удар по сімейному бюджету.

Більш відчують негативні наслідки політики «жорсткої економії» жінки взагалі, але особливо вразливими стають великі групи жінок, які були в гіршій ситуації ще до кризи і «реформ». Це, перш за все, жінки із сільської місцевості, літні жінки, жінки з дітьми, самотні матері, жінки з важкими сімейними обставинами (інвалідністю або тяжкою хворобою в сім'ї, наприклад). Ймовірно, гірша ситуація також у жінок з етнічних і сексуальних меншин, оскільки, для них все ускладнюється ще й особистою дискримінацією. У той же час, військові дії призвели до виникнення ще двох особливо вразливих категорій. Жінки-переселенки (які складають більшість ВПО) стикаються як з усіма згаданими проблемами, так і

додатковим фінансовим навантаженням через переселення. Чи не в поганій ситуації опиняються жінки, які проживають в зоні конфлікту, де економічна криза ще глибше, доступ до інфраструктури ще гірше, а фізичні погрози війни стають повсякденною реальністю.

Представлений Універсальний періодичний огляд (WILPF Ukraine UPR 2017) [63] розкриває додаткові приклади скорочень в секторах освіти та охорони здоров'я; вплив, який справили ці скорочення на одержувачів таких послуг, і вплив на тих, хто втратив роботу: це в основному жінки. В Україні раніше надавалися щомісячні соціальні виплати по догляду за дитиною до того, як їй виповниться три роки. Ці виплати були одним з найбільш ефективних типів соціальної допомоги сім'ям з дітьми. У разі сімей з низьким рівнем доходу та одиноких батьків вони давали можливість вижити під час перебування поза ринком праці. Рівень виплат був пов'язаний з кількістю дітей. Розмір виплат при народженні дитини не індексується відповідно до інфляції з 2005 року. У 2014 році соціальні виплати на дитину були радикально скорочені в рамках реформ, необхідних МВФ в сфері соціальних послуг. Це призвело до помітні наслідки: сума соціальних виплат на дитину зараз дуже низька, і жінки з дітьми стали дуже економічно залежними від інших членів сім'ї та своїх чоловіків. Це робить їх більш уразливими до побутового насильства, що викликає особливе занепокоєння, враховуючи задокументовано поширення такого насильства.

Однією з основних проблем для жінок є проблема зайнятості жінок, особливо в зоні конфлікту, у сірій зоні і сільських районах. Причиною низької зайнятості жінок в першу чергу є відсутність робочих місць, низька оплата праці жінок і недостатня інфраструктура для догляду за дітьми, таких як дитячі садки і школи. В ході проведеної оцінки потреб жінок проживають в сірій зоні, в рамках підготовки звіту в CEDAW (WILPF report) [67.] 90% опитаних основною називають проблемою

вказують ризики пов'язані з нестабільним доходом і складнощами в пошуках роботи. Ця проблема випереджає страхи пов'язані з військовими ризиками; загрозою обстрілу, нападом або постраждати від розірвалися боєприпасів.

У нинішній ситуації в Україні, коли через скорочення соціальної сфери, ненормованого робочого дня і репродуктивної навантаження існує ризик виснаження жіночої праці. Економія на соціальних витратах відбувається за рахунок посилення навантаження на жінок, про це говориться у висновках пілотного дослідження з використання робочого часу жінками. Яке було реалізовано Jacqui True, Monash University Gender, Peace and Security Centre (Monash GPS) and Women's International League for Peace and Freedom [68]. Компенсація дефіциту інфраструктури, яка підтримує жіночу роботу призводить до виснаження людських можливостей. Відновлення громад після конфлікту і економічної кризи вимагає також витрат і з боку держави.

Політична участь жінок є основною і визначальною частиною порядку денного «Жінки, мир і безпека». В українському контексті участь громадянського суспільства в цілому і жінок зокрема, була помітно відсутньою в Мінському процесі, а також у будь-яких обговореннях про те, як вирішити конфлікт. Аналіз гендерного конфлікту в 2014 році і консультації з підготовки українського доповіді і Універсальному періодичному огляду Ради ООН з прав людини (УПО) аналіз гендерної проблематики показав, як введення політики жорсткої економії, наприклад, підвищення цін на газ під егідою антикорупційних заходів і скорочення державних витрат на персонал державної служби, охорону здоров'я, освіту, соціальні послуги та пільги, включаючи допомогу на дитину, покладають додатковий тягар на неоплачувану працю жінок, особливо в Єльського району, а також негативно впливають на їх зайнятість в державному секторі і взаємодія з ринком праці.

Ці ефекти на мікрорівні можуть мати серйозні можливі наслідки для загального економічного процвітання і розвитку, з огляду на значимість формування людського капіталу жінок з точки зору вкладу в робочої сили і відтворення майбутньої робочої сили. Також це може негативно впливати на міцний мир і вирішення конфлікту, беручи до уваги той факт, що жіноча праця є невід'ємною частиною відновлення громад після конфлікту, особливо в переміщенні, і що організаційна діяльність жінок, як відомо, є одним з соціальних чинників стійкого миру. Якщо жіноча робота виснажена, здатність жінок сприяти відновленню і процесам мирного врегулювання поза домогосподарства в громаді і на національному рівні буде дуже обмеженою. А також ці фактори мають негативний вплив на можливість жінок вивільнити час на участь в економічному і політичному житті.

Це часто відбувається в період економічної кризи і (або) в країнах, що розвиваються і залежать від експорту робочої сили жінок-робітниць. Виснаження праці жінок, зокрема, є прямим результатом невизнання і недооцінки їх гендерно-специфічних ролей в домашньому господарстві і праці по догляду з боку суспільства, держави і міжнародних фінансових установ, які направляють економічну політику і здійснюють відповідне планування. Виснаження праці, говориться у дослідженні, виникає, коли розрив між вихідним потоком домашньої, емоційної та відтворювальної праці і вхідним – медичною допомогою, отриманим доходом і кількістю вільного часу – падає нижче межі біологічної, фінансової та емоційної стійкості.

На основі аналізу даних отриманого в ході пілотного дослідження, авторки припускають, що виснаження вже присутня. Без врегулювання питання про надання державних послуг і державного захисту, а також змін в гендерних відносинах, можна очікувати, що здоров'я і благополуччя жінок буде і далі погіршуватися.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ ПІД ЧАС КОНФЛІКТУ З ЖІНОЧОЇ ПЕРСПЕКТИВИ

3.1. Розробка програми та інструментарію емпіричного соціологічного дослідження

В основі жіночого нарративу стабільно відтворюється стійкий, хоча відкритий і незавершений, порядок дискурсу, який структурно організовано за допомогою ключових концептів – «жінки», «чоловіки», «можливості», «гендерна рівність», «національний механізм забезпечення рівних прав і рівних можливостей», «репродуктивна праця», «політична участь жінок», «економічна участь жінок» у текстах Конвенцій та Резолюцій ООН використовуються поняття «насильство», «дискримінація», «гендерна дискримінація» та «гендерно обумовлене насильство», а також поняття семантичного рівня з проблематики контролю тілесності, репродуктивних прав, реалізації сексуальності. Загальним концептом в дискурсі жіночого нарративу та вітчизняного фемінізму є поняття «жінки», що використовується в двох смислах – по-перше, в цілях мобілізації жіночності як спільності досвіду соціальних ролей, економічного і правового статусу, досвіду материнства і сімейного життя, а по-друге, апеляція до загального досвіду соціальної та політичної дискримінації, експлуатації репродуктивних якостей жінок, їхньої сексуальності. Зміст цих понять свідчить про бажаний інституційний ландшафт виражається у вимогах демократизації, забезпечення гарантій рівного доступу до прав та можливостей та інклюзивність у прийнятті рішень, тощо.

Перспективи розвитку теми дискурсу жіночого нарративу полягають у розширенні емпіричної бази дослідження за рахунок включення в неї текстів інтерв'ю з активістками, лідерами думок та пересічними жінками.

Також цікавим і перспективним видається вивчення «зворотного зв'язку», моніторингів задоволення потреб та визначення небезпек для жінок, жіночих груп, реакція на звернення у публічній сфері, та реакція на стрімку фемінізацію дискурсу.

Отже, в основі соціологічного дослідження лежить його програма. Програма соціологічного дослідження – це виклад його мети і загальної концепції, вихідних гіпотез разом з логічною послідовністю операцій для їх перевірки. Особливості соціологічного дослідження полягають [16]:

- у конкретності, тобто вивчаються конкретно існуючі люди та реальна соціальна дійсність;

- у системності, тобто соціальна дійсність розглядається як реально функціонуюча система, що володіє всіма ознаками матеріальних систем, у взаємозв'язку з середовищем.

Робочий план дослідження відображає основні процедурні заходи, пов'язані з проведенням якісного соціологічного дослідження. План дозволяє заздалегідь передбачити та найбільш точно визначити обсяг наукових, організаційних та фінансових витрат, допомагає уникнути метушні, надає дослідженню ритмічність на всіх етапах його проведення.

Розробка такого плану передбачає суворий облік певних принципів і правил. У найбільш загальному вигляді вони ідентичні принципам планування управлінської та виконавчої діяльності, і тому можуть бути корисні знання загальної теорії соціального планування, управління [39].

Структурними компонентами плану соціологічного дослідження виступають його етапи і різні за видами і формою науково-дослідні та організаційно-технічні процедури і операції. Всі вони можуть бути згруповані в плані відповідно до послідовності їхнього здійснення в чотири блоки [40]:

- блок перший – у ньому визначаються порядок обговорення і затвердження програм та методичного інструментарію дослідження,

формування і підготовка групи збору первинної інформації (наприклад, інтерв'юерів, кодувальників тексту); проведення пробного дослідження, внесення корективів за підсумками пробного дослідження в програму та інструментарій збирання первинної інформації, розмноження інструментарію (анкети, бланки інтерв'ю, бланки формалізованого спостереження, тощо) для польового дослідження, складання кошторису і розрахунок матеріальних фінансових витрат на дослідження;

– блок другий – фіксує в плані всі організаційні та методичні види робіт, що забезпечують чітке проведення польового дослідження, тобто масовий або груповий збір первинної соціальної інформації. Передбачається вибір відповідного місця і часу для опитування, попереднє інформування опитуваних про цілі, задачі і практичні «виходи» дослідження, центральний збір заповнених анкет, бланків-інтерв'ю або інших видів інструментарію;

– блок третій – охоплює сукупність операцій, пов'язаних з підготовкою первинної інформації до обробки і обробкою її на комп'ютері [16];

– четвертий блок – включає всі види робіт, пов'язані з аналізом результатів обробки отриманих даних, підготовкою текстів попереднього і підсумкового звітів, аналітичної записки або тематичного збірника соціальної статистики, виробленням практичних рекомендацій, прогнозів.

Програма складається з теоретичного (методологічного) і процедурного розділів. Теоретичний розділ включає в себе формулювання проблеми; визначення об'єкта і предмета дослідження (тобто область соціальних протиріч, їх специфікація); формулювання цілей та послідовності вирішення основних завдань дослідження; попередній системний аналіз об'єкта і предмета дослідження (інтерпретація та операціоналізація основних понять); висунення основних гіпотез [20].

Прикладні соціологічні дослідження найчастіше переслідують практичну мету, бо покликані дати інформацію для вироблення рекомендацій, підготовки і прийняття управлінських рішень, здатних підвищити ефективність роботи інституційних структур суспільства. Проблема дослідження завжди передбачає свого носія – ту спільність людей і їх діяльність, з якими вона нерозривно пов'язана. Отже, об'єктом соціологічного дослідження в широкому сенсі виступає носій тієї чи іншої соціальної проблеми [40].

У процесі теоретичного осмислення основних (вихідних) понять дані вимоги реалізуються шляхом: виділення певної точки зору за допомогою полеміки з проблем мови даної теорії; надання однозначного сенсу (уточнення) в рамках даного дослідження (концепція, доробка, введення окремої ухвали); вироблення нового визначення поняття. Дані уточнення понять повинні бути зафіксовані дослідником через систему коментарів, застережень тощо.

Нами розроблено програму соціологічного дослідження:

Тема: Трансформація повсякденності під час конфлікту на сході України: жіноча перспектива.

Проблемна ситуація: Військовий конфлікт змінює повсякденне життя та трансформує соціально-економічні структури. Сучасне українське суспільство стратифіковано за багатьма ознаками, але найбільш чітко ділиться за ознаками гендерної соціалізації, яка визначає наше місце у суспільстві, можливості для особистісної реалізації та формують наше повсякдення. За даними Міністерства соціальної політики, що доступні лише за 2013 рік, допомогу по догляду за дитиною отримали 12,9 тис чоловіків, що становить 1% усіх отримувачів такої допомоги.

Отже, деформація соціальних структур пов'язаних із конфліктом в перш чергу впливає на жінок, оскільки саме вони підчас своїх буденних

практик стикаються із проблемами функціонування об'єктів соціальної інфраструктури, побуту та логістичними складнощами обумовленими покладеними суспільством функціями репродукції.

Об'єкт дослідження – Повсякденні практики жінок під час конфлікту.

Предмет дослідження – трансформації соціокультурного простору жіночого досвіду повсякденності під час конфлікту на сході України.

Мета – проаналізувати включеність жіночих практик у соціальну інфраструктуру. Скласти рекомендації для органів державної влади, міжнародних організацій що працюють із дотичною проблематикою.

Завдання емпіричного дослідження:

1. Дослідити вплив трансформації соціокультурного простору на повсякдення жінок та вплив військової буденності та описати гендерні специфіку такого досвіду.

2. Проаналізувати зв'язок між проблемами та викликами та намірами що існували до конфлікту та порівняти із ситуацією під час конфлікту.

3. Проаналізувати задокументовані свідчення про пережитий досвід екстремальних ситуацій та описати обрані стратегії.

4. Проаналізувати інтенції стосовно настроїв пов'язаних із примиренням, діалогами та миротворчістю.

5. Розробити перелік рекомендацій для відповідних міністерств та спеціальних соціальних установ та необхідну методологічну інформацію.

Метою дослідження є формування переліку проблем, їх аналіз та створення рекомендацій до відповідних міністерств та відомств, шляхом аналізу нарративних даних, що описують жіночий досвід переживання трансформаційних процесів пов'язаних із конфліктом. Для отримання даних використовуються якісні (глибинні) напівструктуровані інтерв'ю із

жінками що проживають у регіонах наближених до зони АТО, на підконтрольні та непідконтрольні Українському частинах України.

Методи дослідження – з огляду на поставлену мету дослідження та необхідність дослідити жіночий досвід та практики що змінилися під впливом конфлікту було обрано якісні методи збору даних, що виражаються не числовим способом (тексти, малюнки, відео) та дозволяють отримати розгорнуту інформацію про предмет дослідження, про схильність до тих або інших ідей, мотивів, цінностей, визначити ставлення до певних подій та оцінити ступінь включеності чи відстороненості по відношенню до певних процесів. Такі методи забезпечують більш об'ємне та глибоке розуміння процесів, дозволяють окреслити моделі поведінки, мотивації та реакції на певні події.

Варто зазначити, що, оскільки, дослідження проводиться під час конфлікту і потенційно респондентки мають певні побоювання зумовлені різними ідеологічними дискурсами, було обрано метод напівструктурованих інтерв'ю, що дають більше простору для відповіді та дають можливість уникнути зайвого тиску на досліджуваних.

Якісні методи спрямовані на визначення максимально широкого спектру думок, тому, під час формування вибірки важливо орієнтуватись на «різноманітність» соціального становища, освіти, територіальної приналежності, віку та майнового стану. Саме такими критеріями були визначені жінки для участі у дослідженні.

Напівструктуровані інтерв'ю передбачають групування питань за тематичними блоками у кожному з яких, складається перелік аспектів за яким потрібно отримати інформацію. В ході вільної бесіди задаються питання орієнтуючись на тематичні блоки, а також уточнення. У розроблені схеми опитування містилися чотири блоки: опис власної репрезентації, опис свого міста та регіону; обізнаність у політичних та економічних питаннях міста; стратегії порятунку, джерела доходів; зміни

у побуті та повсякденному житті спричинені конфліктом, зміна планів на майбутнє; розуміння суті та причин конфлікту та механізмів вирішення.

Питання формулювалися таким чином, аби уникнути ідеологічних маркерів, які можуть бути потенційними подразниками та мати суттєвий вплив на зміст відповідей.

Використовуючи метод сюжетного контексту заповнення наративу. Гендерна специфіка спогадів, поглядів та планів стосовно миру та війни, повсякденного життя, планів на майбутнє та бажань.

Критерієм вибору є відсутність активіського досвіду та активної підтримки однієї із сторін. Постійне проживання у зоні АТО та у наближених регіонах.

Питання для проведення інтерв'ю:

1) Розкажіть про себе (без уточнюючих питань спочатку - цікаво буде, що саме вважатимуть важливим розказати)

а) як ви тут опинились (народилися? переїхали? чому?)

б) чим займалися до війни?

в) з якими проблемами стикалися?

г) про що мріяли

2) розкажіть про місто/село у якому ви живете

а) з чого жили люди

б) основні проблеми

в) чи знає про якісь випадки протестів у місті? з якого приводу?

3) З якими проблемами стикаєтеся зараз

а) інфраструктура? (освітні заклади, охорона здоров'я)

б) гроші? (чи є, звідки, на що вистачає?) а у інших людей?

в) безпеки?

г) які стратегії особистого порятунку ви знаєте?

4) По кому найбільше вдарив конфлікт?

а) чи був конфлікт неунікний? якщо так, то чому?

- б) якщо ні, то що можна було зробити, щоб уникнути?
- б) чи могли зробити щось ви особисто? ваше оточення?
- 5) які шляхи виходу з ситуації? якщо конфлікт затихне, що в першу чергу робити, щоб не допустити його знову?

3.2. Аналіз та інтерпретація результатів соціологічного дослідження

Для реалізації даного емпіричного дослідження було проведено 20 глибинних напівструктурованих інтерв'ю з жінками, що мешкають у Маріуполі, Запоріжжі, Харкові, Антрациті, Лисичанську, Жданівці, Горлівці, Слов'янську, Донецьку та Краматорську. Усі інтерв'ю було записано навесні-влітку 2015 року.

Вікові межі респонденток - від 30 до 65 років, серед яких 12 мали вищу освіту, 8 мали середню та середню спеціальну. Зайнятість жінок була різноманітною від зайнятих домогосподарством до керівниць відділів виробництва та викладачок у вищих навчальних закладах. А також серед опитаних були пенсіонерки, бухгалтерки та психологічні.

Дослідження було реалізовано за підтримки Фонду імені Гайнріха Бьолля та вперше представлено результати у грудні 2015 року, та опубліковано у публіцистичному форматі того ж року у співавторстві [72].

Вплив трансформації соціокультурного простору на повсякдення жінок, вплив військової буденності та описати гендерну специфіку такого досвіду. Війна, конфлікти, травмуючі події змінюють нас, наше сприйняття, наших близьких та світ навколо нас. Навіть нетривале перебування у контексті конфлікту залишає свій слід, підриває колишні уявлення про життєві канони, цінності, розуміння безпеки та небезпеки стратегії майбутнього. Для осмислення та усвідомлення таких трансформацій потрібен час, але не менш важливими будуть державні політики, закони та ініціативи, що спрямовані на регламентування та регулювання повсякденного життя, допомогу у вирішенні повсякденних питань та сприяння побудові стосунків основаних на довірі, як у

горизонтальній площині так і у вертикальній.

Переважна більшість опитаних для дослідження жінок чітко поділяє своє життя на «до» й «після». Іноді вони свідомо та чітко артикують такий поділ, але деколи просто несвідомо порівнюючи свій досвід, проблеми, стосунки та виклики в цих двох суб'єктивних часових відрізках.

«Ну высокая была аренда за жильё до, опять же, до войны, сейчас не знаю.» К., Донецк

У той же час, іноді такий поділ є ненавмисним— він проявляється у формулюваннях, фразах, обмовках, зрозумілих у контексті.

«Н.П.: В Харькове, когда мы опрашивали, люди говорили о такой городской проблеме, как вырубка парков. И рассказывали, как люди пытались этому противостоять.»

В.: Ну это было до...» В., Лисичанськ

Відповідаючи на прохання згадати конкретний момент, який став для респонденток особливим, значущим, «поворотним» у всій історії конфлікту, цікавим було те, що ми не отримали жодного збігу у відповідях, навіть коли інформантки мешкали в одних і тих самих населених пунктах. Іноді події були пов'язаними із резонансними повідомленнями в новинах але деякі згадували досить персоналізовані, особисті або непомітні для інших подробиці. Для когось це було побиття студентів на Майдані чи протестувальників у Харкові, для когось – протест ДНР у Донецьку 1 березня чи жертви в Одесі 2 травня. Для когось – стрілянина в Маріуполі 9 травня, для когось – захоплення Слов'янська чи «Іловайський котел».

Але у той же час це була зміна прапорів у сусідів, або нетипово одягнені люди в місті. Цікаво, що події, які жінки називають поворотними для них особисто, за окремими винятками, відбувалися або в їхньому місті, або з їхніми знайомими чи рідними. Через ці події

політичний та соціальний конфлікт наближався та входив у повсякдення місцевих спільнот, окремих сімей та людей.

Якщо пропонувати респонденткам дивитися на своє повсякденне життя через призму «до» й «після», то складається враження, що минуле вони сприймають ніби щось не надто серйозне порівняно з поточною ситуацією. Життя до війни залишилося у минулому, з ним немає контакту, немає шляхів повернення. Для більшості з них те життя відійшло, як приємний спомин. Воно викликає ностальгію й розчулення, і водночас видається їм самим дріб'язковим, метушливим. Проблеми якими переймалися до конфлікту часто називають смішними та незначними. Говорячи про колишні плани, жінки ніби відмовляються від них, наголошуючи прямо чи непрямо, що ці турботи відійшли на задній план у теперішній ситуації.

Коли ми запитуємо про плани, які жінки не змогли здійснити через кризу та конфлікт, зазвичай вони згадують побутові й повсякденні речі – плани зробити ремонт, поїхати на відпочинок, поміняти роботу на ту, яка дає більше задоволення. Тобто, жоден із названих планів не стосується задоволення якихось нагальних потреб, тож можна зробити примус, що такі потреби були задоволені і стратегії майбутнього будувалися у напрямку саморозвитку, вдосконалення себе, простору навколо, самореалізації.

«Если говорит о самом простом и бытовом. Это элементарное – где-то сделать ремонт, что-то обновить. Купить автомобиль.» С., Слов'янськ

«Да, планировали отдыхать летом там, где хотим, сделать ремонт, и мелкобытовые планы были.» Н., Донецьк

«Я собиралась ремонт сделать, но может попасть в любой момент. Мы начали его делать, но, не закончив, остановились.» В., Лисичанськ

«Ну, планы, конечно же, были, как всегда, связанные со сферой личной жизни, со сферой профессиональной, со своими... со своей самореализацией.» О., Харків

«Устроить какое-то личное пространство, стать окончательно свободными, а если бы физическое здоровье позволяло – вполне возможно было бы иметь маленький магазинчик и действительно, отдыхая, приносить людям пользу, так, не напрягаясь, работая на хорошего серьезного клиента, ну, продолжать, может быть, вот этот вот цветочный бизнес. Можно же было тихо и спокойно жить, и о войне точно никто не думал.» Л., Донецьк

Однак частина жінок говорять і про не дріб'язкові для них плани, реалізації яких став на заваді конфлікт. Ці плани переважно стосуються їхніх сімей. Такі їхні відповіді вказують на те, що через зміни, проблеми, деградацію соціальних інституцій змінилося й дуже особисте повсякдення жінок, котрі опинилися в зоні конфлікту.

«Конфликт нарушил планы относительно детей. Мой сын в войну заканчивал пятый курс университета. Он учился, старался, должен был защитить диплом и пойти на работу. Эти планы были нарушены, и он не получил диплом, университет закрыли.» С., Слов'янськ

«После свадьбы хотели обзавестись ребёнком, конечно! На этот год у нас были такие планы.» К., Донецьк

Деякі з жінок говорять про відсутність конкретних планів чи мрій до початку конфлікту – їхнє життя мало розмірену, стабільну динаміку.

«Ну, как бы, у меня таких дальнейших планов не было, то есть, оно все шло по накатанной» С.Т., Слов'янськ

У таких випадках криза не порушила планів, але позбавила жінок цього розміреного побуту, можливості передбачати й контролювати своє життя.

Загалом, плани відійшли у минуле на часі постали питання зовсім

іншого порядку та значення. І якщо для деякого з опитаних ці плани були відтерміновані, то для частини інформанток мрії та плани були зруйновані або залишилися нездійсненими.

«Н.П.: О чем ты мечтала, какие были у тебя планы?»

Т.: Меня интересовала дача, которая была на Песках. Все время и деньги вкладывались туда. Очень хотелось ребенку и маме создать уголок счастья. Мы там уже организовывали и благоустраивали. Был сад, огород, двухэтажный дом.

Н.П.: Что сейчас с дачей?

Т.: Думаю, что руина. Я не могу туда попасть. Это Пески.» Т.,
Донецьк

Соціально-економічні проблеми останніх перед конфліктних років не залишаються без згадки. Деякі респондентки схильні ідеалізувати період до початку кризи й конфлікту. Однак наші інтерв'ю показують, що це переважно не так. Мова може бути лише про те, що для багатьох плани, мрії та (частково) повсякденні турботи того часу відійшли на задній план порівняно з поточним моментом. Те, що більшість жінок не ідеалізують минуле, видно з того, як вони відповідали на запитання про проблеми, з якими вони, їхнє оточення та місто стикалися до початку кризи й конфлікту.

Оцінюючи ситуацію перед початком конфлікту, жінки діляться на два табори. Більшість називають багато проблем і оцінюють ситуацію перед конфліктом як складну, погану, як деградацію. Жінки, які оцінюють попередню ситуацію негативно, зазначають, що й до початку конфлікту було багато проблем, пов'язаних зі свавіллям влади та бізнесу, безробіттям, низькими зарплатами та їх затримкою, поганою екологічною ситуацією, незаконним будівництвом, якістю та вартістю комунальних послуг, житлом, корупцією, закриттям підприємств і загальним низьким рівнем соціально-економічного достатку.

«Н.П.: А с чего жили люди в городе?»

Л.: Все что-то продавали, а производство, ну как по мне, было уже не в очень хорошем состоянии: все выкачивалось потихоньку и приходило в состояние «занедбаності», а война только усилила это.» Л., Донецьк

«И на этой нищете, на закрытых предприятиях, на том, что нечем заниматься, на закрытых спортивных комплексах, эти люди 20 лет ничего не видели, а потом выросли и поехали работать в Москву, заработали свои 100 долларов, вернулись домой – и дальше пустота.» С., Лисичанськ

Тож структурні економічні проблеми, про які говорять жінки і які впливали на їхнє повсякденне життя, були спільними, як мінімум, для цілого регіону. А скоріш за все, можна говорити про певну макроекономічну динаміку, яка визначала життя більшості громадян країни. Занепад виробничих потужностей призвів до структурного безробіття – в пошуках засобів до виживання люди схилилися до неофіційної, непостійної, неповної зайнятості, що створювало ситуацію меншої захищеності, або ж виїжджали на тимчасову чи постійну роботу в інші країни.

Водночас кілька жінок згадують про гендерну специфіку проблем, які вони переживали до початку конфлікту. Зокрема, про дискримінацію за працевлаштування в умовах безробіття.

«Было сложно устроиться на работу. Потом сокращение. Год сидела без работы, тяжело было. По банковской специальности так и не смогла найти работу. У меня 2 высших образования – бухгалтер и аудит и менеджер организаций. По образованию невозможно было найти работу. Опыта работы нет, девушка, вам скоро в декрет...» А., Запорожье

Крім того, жінки часто наголошують на проблемі комунікації між громадянами й владою, на тому, що влада ігнорує думки простих

громадян – і в конкретних питаннях, і щодо загальних проблем та напряму розвитку суспільства.

«Городские власти не считались с мнением харьковчан, ... [есть] проблема контакта общественности с властью.» О., Харків

«Ну как мы будем мы отсюда [...] решать [...] ситуацию, когда нас не слушают. И никто не спросит, что мы хотим и как мы хотим.» В., Лисичанськ

Друга, значно менша група жінок, оцінює ситуацію до початку збройного конфлікту як позитивну. Водночас вони можуть називати одну чи кілька конкретних проблем, які існували у їх місті. Але загальна картина, яку вони відтворюють у інтерв'ю, є позитивною. Часто цей позитив вибудовується на протиставленні поточній ситуації.

«Какой бы плохой Янукович не был, и я не знаю, как они там выкручивались, что такое количество воровали, но при этом народ жил.» Л., Антрацит

Інші жінки говорять про стабільність, яка існувала в соціально-економічному житті громадян до початку конфлікту й кризи. У їхній інтерпретації «раньше все было хорошо», «было нормально» и «не было никаких проблем».

«Чувствовалась стабильность, какая-то почва под ногами. Люди, конечно, небогато жили, но люди начинали путешествовать, выезжать за пределы своей страны. Это было. И вдруг это все оборвалось.» С., Слов'янськ

Одне з можливих пояснень такої інтерпретації докризового періоду полягає в тому, що представниці цієї групи саме з тих міст, які зазнали суттєвих руйнувань під час збройного протистояння – Донецька та Слов'янська. Тож проживання в містах, що найбільше потерпіли від конфлікту та його наслідків, укупі з політичною позицією, визначила їхнє ставлення до докризової ситуації.

Отже, більшість проблем, що їх жінки називали як наявні до початку конфлікту, були пов'язані з соціально-економічними інститутами та їхнім неналежним функціонуванням. Із початком конфлікту для багатьох із них умови життя й матеріальне становище сягнули критичних показників – ідеться вже про неможливість придбати товари першої необхідності, медикаменти.

Прослідковується велика різниця в становищі жінок, які мешкають на території під контролем української влади, і тими, котрі залишилися на непідконтрольній території. Основна проблема для жінок по цей бік лінії розмежування – зростання цін попри низьку зарплату, що суттєво вплинуло на їхні фінансові можливості.

«[Раньше можно] было сходить в магазин и скупиться на 200 грн., а сейчас сходишь, скупись на 500 и все то ж самое. Цены поднялись очень сильно, а зарплата так и стоит на одном месте.» В., Лисичанськ

«Цены. Цены на бензин, цены на продукты, цены на одежду. Зарплата крайне маленькая. В зимний период нас перевели на полставки. На 800 гривен на руки сильно не проживешь. Это хорошо, что я с родителями и вместе оно как-то легче. [В одиночку] было бы невозможно.» А., Запоріжжя

Загальна криза в економіці, спричинена війною та іншими чинниками, породила також глибші та серйозніші структурні зміни, які суттєво вплинули на фінансовий добробут людей. Це, перш за все, зростання безробіття та закриття малого й середнього бізнесу. Водночас, у контексті цих структурних економічних, проблем деякі з жінок вказують на розрив економічних зв'язків із Кримом, Луганською та Донецькою областями як одну з причин погіршення економічного становища громадян.

«[Когда] начался такой конфликт, я боялась потерять работу, [...] что влекло за собой невозможность существовать и растить, и

учить детей, это самое худшее. [...] Опять-таки, зарплату задерживают, многие абсолютно... более чем 70 процентов людей потеряли работу вообще, даже если работали когда-то, или же она закрылась, или же она нетрудоспособная. То есть, уровень жизни снизился более чем, в связи с тем, что закрылось очень много предприятий. Те даже мелкие частные организации, которые имели возможность выезжать в ту же Донецкую область, Луганскую, где были работы, в Крым – они [больше не имеют] возможность там работать.»С.Т., Слов'янськ

«С работой стало хуже, а в такой сфере как реклама все зависит от продаж. Продажи падают, бизнес закрывается.» В., Запоріжжя

Деякі жінки говорять про проблеми в контексті традиційних гендерних ролей, які створюють додатковий тиск на жінок у плані сподівань, тривоги, турбот. Респондентки озвучують гендерний аспект проблеми, кажуть, що криза в Україні створила проблеми з можливостями рости й навчати дітей, позбавила їх певного тилу – як жінок і як матерів.

«Я люблю аскетизм и мне хватит любых денег, то есть, я могу на очень маленькие деньги жить. Но у меня есть сынок, и это конечно... нельзя... это сложно игнорировать.» В., Харків

«Я строила планы... они были нарушены только вот в части стабильности под ногами. То есть, я понимала, что у меня вот есть определенные деньги, эти я положу на депозиты и у меня будут вот такие проценты. Я, то есть, я построила план, что вот будет такой-то страховочный фонд, лежит на депозите и дает мне «прибутки», а вот этим я распоряжаюсь, рискую как бы. Но я все равно, как бы, вот как женщина, как мать, я должна понимать, что у меня тыл, вот этот вот тыл есть.» В., Харків

У розподілі сімейного доходу, зазначають жінки, головними

статтями витрат для них стали їжа, дитячий одяг та дитячі заняття, оплата комунальних послуг. Окрім браку особистих фінансових ресурсів, жінки говорять і про наслідки браку коштів у державних закладах: погіршилося харчування в школах і садках, попри зростання їх вартості для батьків, у медичних закладах ускладнилася ситуація з ліками.

«Н.П.: А Вам хватаєт?»

С.Т.: Нет. Вот я получила аванс, и буквально за 2 дня я смотрю уже, может, кто-то где-то что-то положит. Вот, может, мужу там что-то кинут – не хватает. Вот от аванса до получки, ну скажем, тысячи четыреста мне не хватает вообще.»С.Т., Слов'янськ

«Н.П.: На какие статьи уходят ваши доходы?»

Н.: На те деньги что я зарабатываю, статья расходов – питание. И то не хватает» Н., Донецьк

«Н.П.: А вы откуда деньги берете?»

Л.: Тратим то, что осталось с прошлой жизни.» Л., Донецьк

Тож систематичні соціально-економічні проблеми увійшли в повсякдення багатьох звичайних громадян по обидва боки лінії розмежування. І суть цих проблем дуже схожа.

«И этот конфликт съедает всех, страна сама уничтожает себя.»

Н., Маріуполь

Особливості повсякдення на території непідконтрольній Уряду України. Жінки що продовжують проживати на територіях непідконтрольних Українському Уряду переживають схожі досвіди та проблеми, але часто всі проблеми та виклики мають ще більш загострений характер. Відсутність роботи, грошей, ріст цін, на додачу до цього всього – дефіцит товарів першої необхідності.

«Работы нет, естественно, денег нет, соответственно, у родителей пенсии нет. Ну это то, что касается меня. Вот какие ещё сложности могут быть? Когда нет денег – нет твоей нормальной

жизни, которая была раньше!»К., Донецьк

«Н.П.: Какие вы ощущаете сложности сейчас?»

Л.: Элементарные – причем серьезные. У меня три пенсионера, которые 7 месяцев не получали пенсию толком от Украины. [...] Цены ужасные, просто неадекватные. Вот куда ни пойдешь, нет элементарного, а если и есть – цены невозможно высокие. Только хлеб и проезд имеют адекватную стоимость.» Л., Донецьк

Інтерв'ю показують, що суттєвим чинником, який призвів до тяжких матеріальних наслідків, стала політика української влади щодо виплат громадянам на цих територіях. Зокрема виплат пенсіонерам це найбільша (за кількістю громадян) незахищена група, яка відчула на собі наслідки такої політики. Серед проблем зі зростанням цін усі жінки наголошують на різкому зростанні цін на медикаменти, що ставить під пряму загрозу життя великої кількості людей. Блокування потоків товарів першої необхідності на території під контролем самопроголошеної влади також створило критичну ситуацію і з цінами, і з наявністю медикаментів.

«Цены – тихий ужас, особенно аптеки. Для пожилых людей это катастрофически, это равносильно [смерти], просто медленно умирают люди, потому что у кого-то нет возможности вообще ничего купить, даже отечественное.» Л., Донецьк

«Сложности? Сейчас все – сложности. Очень выросли цены, и очень многие простые вещи стали не по карману простым людям. Проблема с медикаментами – они становятся роскошью. Вот на моей работе мы развозим гуманитарную помощь бабушкам-дедушкам, которые остались одни. У них совсем нет возможности, они не получают пенсию, и никаких денег – ни льгот, ни субсидий, ничего. И просто умирают, потому что негде взять, ни купить, ни найти.» Н., Донецьк

Про помилковість тактики відділення, блокування територій ЛНР/ДНР і, відповідно, громадян, які там залишилися, жінки говорять і прямо. У цьому товарно-фінансовому відділенні частина з них бачить пряму причину не лише поглиблення кризи, а й поглиблення подальшого розколу між територіями.

«С июля месяца перечислили налоги по предприятию, и нажала кнопку отправить, после высветилось сообщение, что мы отключены от серверов. И мы больше не можем платить налоги, видимо, Украина в наших деньгах не нуждается. И я считаю, что это была большая ошибка, и оттуда все пошло. Там отделили, тут отделили, потом еще и блок-постами отделили.» Л., Антрацит

Також у містах, які зазнали обстрілів, згадуються проблеми зі світлом, водо- і газопостачанням, які були на початку збройного протистояння. Були проблеми з транспортним сполученням.

«Сейчас вода есть постоянно, были проблемы, пока проходили боевые действия, месяц не было, и потом были перебои. Не было света целый месяц. Газ был, но не везде – на трубы попадало и трубы были разрушены. Но потом быстро отремонтировали, и проблем сейчас нет.» Л., Жданівка

Якщо жінки, котрі живуть по цей бік лінії розмежування, говорять переважно про фінансові проблеми державних установ, певне погіршення ситуації в них або ж подорожчання їхніх послуг, то для жінок по той бік лінії розмежування часто проблема полягала в зупинці функціонування цих установ. Були перебої з роботою шкіл, медзакладів – принаймні, ще навесні 2015 року їхня робота переформатовувалася згідно з новими правилами, що теж мало свій вплив на громадян, котрі ними користуються.

«Дети, которые ходят в школу, не хотят учиться, потому что школа то работала, то не работала. Теперь пятибальная система, была

двенадцатибальная, обещают поменять учебники. И детей это вывело из того правильного русла, в котором они были, и не хотят ходить в школу, не хотят учиться. Они, в общем-то, не понимают, для чего это надо.» Н., Донецьк

Ще одна проблема, про яку згадують жінки, що живуть по той бік лінії розмежування, це люди зі зброєю – представники самопроголошених збройних формувань. Окремим аспектом цієї проблеми є алкоголь, який призводить до неадекватної, непередбачуваної поведінки.

«Люди с оружием, люди в опьяненном состоянии – это тоже вызывает страх, это страшно для меня.» В., Донецьк

«Нарушено все, и все разрушилось. Семьи разрушились. Вот у нас любят говорить, что вы предатели и уехали в Россию. Я всегда говорю, ребята – да хоть на день вас туда, я бы посмотрела, куда бы вы бежали. Когда у тебя стреляют над головой, то убегаешь куда ближе.» Л., Антрацит

Коли справа доходить до вимушеного переселення як виходу з катастрофічної ситуації, що склалася на територіях самопроголошених республік, криза на території України стає ще очевиднішою. Утікаючи від бойових дій і соціально-економічної деградації по той бік лінії розмежування, люди потрапляють у не набагато кращі умови.

«Ну, сейчас у всех одна проблема. Мы стали все беднее. К нам приезжал беженец из Донецка, они у нас в Запорожье сильно не засиживаются, когда они смотрят на уровень зарплат. А у нас есть такой завод, «Мотор», который на сегодняшний день выпускает моторы для военных самолетов России. И там средняя зарплата 3 тысячи гривен, по сей день. Даже переселенцы, которые переезжают, и то сильно не задерживаются. Работаешь только на желудок, хватает денег только на продукты.» Ю., Запоріжжя

2. Аналіз свідчень про пережитий досвід екстремальних ситуацій та

обраних стратегій.

Говорячи про шляхи порятунку й стратегії дій у критичних ситуаціях, усі опитані жінки абсолютно одностайні – покладатися вони можуть лише на себе, своїх рідних і друзів. Тільки зрідка вони згадують про спроби отримати статус переселенців чи покинути територію воєнних дій за допомогою держави. Такий досвід зазвичай згадується як негативний.

«Помощь от государства для меня всегда сомнительный вопрос. По-честному, я никогда не ходила по этим инстанциям, я всегда надеялась на себя. Единственное, помню, – так это то, что мне оплачивали больничный. Мне сказали, что я не зарегистрирована в соцстраховании, и моя зарплата в июне была снижена на 50 процентов.»
В., Донецьк

«В государственные службы обращаться вообще нет смысла. Мы выехали, нам было где жить, в город Сумы, но я решила, обратилась как переселенка, чтобы стать на учет. Хотелось официально стать на учет, оформить официально ребенка в школу. Не то, что я просто пришла и за деньги устроилась. Нам сказали, что ничего нам не положено, жилья мы вам не дадим, хорошо, что у нас есть, а выплаты вам пусть Ахметов и Пинчук делают.» Н., Маріуполь

«Обращаться к кому-то без толку. Говорили, что зеленый коридор, и мы вывозим, но никаких эвакуаций не было. Всех бросили. Только прислали на почту предприятия инструкцию, как себя вести в случае бомбежки. Как в советское время говорили, что от радиации нужно накрываться белой простыней, то сейчас рекомендовали тоже, очень смешно. Никто никого не вывозил. Никакого участия государства в спасении своих граждан не было.» Л., Антрацит

У багатьох випадках цитати з інтерв'ю чітко передають емоційний стан паніки, загрози, страху, відсутності сенсу, безсилля.

У цитатах, які ми наводили, уже звучали репліки й настрої, які вказують на важкий і гнітючий психологічний фон багатьох респонденток. Вони говорять про минуле життя, відсутність нормального життя, жах і смерть.

«Для меня изменилось все. Внутренне ощущение, люди поменялись. Все поменялось. Я приезжаю в родной город, который был теплый, добрый, сказочный. Сейчас он холодный, безлюдный, с тяжестью в атмосфере. Он, безусловно, такой же любимый, но все очень сильно поменялось.» Т., Донецьк

Однією з ключових емоцій для багатьох жінок є страх. Говорячи про конкретні загрози, яких вони бояться, більшість жінок говорять про фізичні загрози війни – обстріли, загибель когось із близьких, каліцтво, руйнування. Також часом згадувалося про страх перед криміногенною ситуацією, а в містах, де були обстріли – страх перед інвалідністю.

«Я боюсь остаться калекой, я еще молодая, и не стану жить без рук или ног. Не в нашей стране, мы никому и здоровые не нужны.» К., Донецьк

Також жінки «мирних» міст бояться, що війна наблизиться до них, що фронт і активні бойові дії можуть добратися до їхніх домівок.

«Конечно, Запорожье – город предфронтной, и все говорят, что Путину нужен путь в Крым, возьмет он Мелитополь, и на этом не остановится. И, конечно, мы тут тоже переживаем, боимся войны.» Ю., Запоріжжя

Також для частини жінок воєнний конфлікт несе додатковий страх – за близьких чоловіків, зокрема – за синів. Їх лякає перспектива мобілізації їхніх дітей, що вони напряду ризикуватимуть життям і здоров'ям у зоні конфлікту.

«Сыну моему, кстати, восемнадцать лет будет вот в этом году и... это тоже момент, вот, о котором мне сложно думать» В., Харків

Для більшості жінок страхи війни переплітаються зі страхами втратити рештки соціально-економічного добробуту через супутню кризу – житло, роботу. Ці страхи в їхніх відповідях часто звучать поряд, одна за одною.

«Я боюсь за свое жилье, за свою работу. Я переживаю, я боюсь, что я могу типа уволиться, и перелететь [могут] какие-то «грады»»
С.Т., Слов'янськ

«Н.П.: А какие вы для себя чувствуете опасности?»

С.: Ну, это война, крах, обстрелы, разруха. Страх того, что не будут платить зарплату. Нам в больнице задерживали, но вроде бы потом выплатили. Если у тебя заканчиваются деньги и на завтра у тебя нет продуктов – тоже страшно. Ты ощущаешь панику.» С., Слов'янськ

Водночас у багатьох випадках жінки сприймають ситуацію й загрози як абсолютно непередбачувані, це призводить до додаткового стресового навантаження, почуття невпевненості.

«А вдруг попадет? Сегодня в любой момент можно остаться без жилья, без белья, и без ничего.» В., Лисичанськ

«Сейчас проблема в том, что в душе тревога. Постоянно страх и тревога. Страх за жизнь близких, детей, за жизнь своих родственников. Страх этот чувствуется даже в транспорте. Сейчас приоритеты и ценности поменялись. Уже никто не думает о бытовом, о ремонтах, одежде и накоплениях. Стало понятно, что мы можем в один миг потерять все. Люди живут сегодняшним днем.» С., Слов'янськ

«Это нестабильная, предельно нестабильная нестабильность, это жизнь одним днем, что называется.» В., Харків

Також одна жінка говорить про страх перед нетерпимістю, поляризацією, ненавистю в суспільстві, яка може вплинути на їхнє найближче оточення, на дитину-підлітка – його психологічний стан і погляди, позицію.

«Какая непримиримость! Я просто я не понимаю, как... как это привести теперь в норму? Вот это меня очень беспокоит. Мне психологически очень страшно, что есть люди, которые... ненавидят. Вот эта ненависть, ну, она же может в какой-то момент ребенка моего захлестнуть.» В., Харків

Для жінок із дітьми основні тривоги й страхи пов'язані саме з дітьми, їхньою безпекою, спробами створити для них повсякдення, яке хоч трохи відволікає від реальності, що лякає. Жінки часто виконують звичну роль емоційного буфера, і то не лише для дітей. Вони намагаються підтримувати друзів, близьких, оточення.

«Как только начинают стрелять с нашей стороны, я тут же звоню сыну в школу и стараюсь спросить, аккуратно, чтобы его не напугать, узнать, как он, сказать ему, что я его люблю. Если он не отвечает, у меня внутри все холодеет, и я тут же бегу в школу его забирать.» Н., Маріуполь

Жінки, які пережили обстріли, говорять про психологічні проблеми, що виникли внаслідок цього досвіду, які часом перетікають і в фізичні прояви пережитих психологічних травм. Також вони зауважують вплив, який справив на їхнє оточення, рідних, знайомих досвід жертв і втрат – постійне відчуття приреченості, навіть у моменти тривалого, або й остаточного затишшя, якому не довіряють.

«Я тяжело пережила, и, видимо, еще переживаю, по состоянию здоровья. У меня проблемы с речью, моя внучка при виде самолета до сих пор присаживается и прикрывает голову. И у меня уже после приезда начались сильные приступы, думала, что с ума сойду. Сейчас живем, как животные, все безразлично. [...] При этом, если я слышу взрывы, даже если далеко и не опасно, но хочется бежать и прятаться. И люди так живут уже второй год, и видели все, и как грады летят. И сейчас как бы тихо, но ощущение -, будто бы приговоренный к смерти. И ты ждешь,

когда эту казнь исполняют.» Л., Антрацит

Тож бойові дії та їхні наслідки створюють ситуацію невпевненості в майбутньому, страху, тривоги, приреченості, відчуття втрати контролю над своїм повсякденням. Змінюється суб'єктивне часове сприйняття повсякдення – континуум життя зводиться до сьогоднішнього дня. Майбутнє втрачає будь-які передбачувані контури, люди бояться планувати, дивитися вперед. Минуле «оборвалось». Життя завмерло, втратило сенс.

«Центр чуть замер, и около двух месяцев после восьми вечера в городе никого не было, даже страшно как-то было. Ничего не происходит, но нигде нет людей. [...] Жизнь шла, а с приходом войны жизнь как замерла. И мы не можем ничего планировать, не можем вкладывать деньги и силы, люди боятся, и нет смысла.» Н., Маріуполь

«Мы чувствовали, что оно к нам всё придёт, но никто до конца не хотел верить. [...] Эта ситуация пришла к нам, постучала к нам в дом, мы стали заложниками этой ситуации.» Н., Донецьк

Страхи, про які говорять жінки, часто мали для них паралітичні наслідки – і на перших стадіях серйозного загострення конфлікту, коли все лише починалося, і нині, у містах, що зазнавали обстрілів.

«Казалось, что в город зашел страх [...] Появился страх за себя и свою семью, и лично мне было бессмысленно за что-то бороться.» Т., Донецьк

Жінки переживали почуття безсилля, не відчували себе суб'єктами, які можуть щось змінити, і то не лише в драматичних суспільно-політичних процесах, які стрімко розвивалися й переростали у збройне протистояння. Цей стан власної безсуб'єктності часом проникав і в їх повсякденне життя.

Переважна більшість респонденток вважають, що конфлікту можна і «нужно было избежать» «любым способом». Водночас вони переконані,

що вони особисто, як і більшість простих громадян, ніяк не могли вплинути на розвиток ситуації, що призвела до конфлікту й кризи.

«Нет, и народный протест у нас в стране не имеет никакой силы.»

К., Донецьк

«От простых людей абсолютно ничего не зависит. Будь ты хоть семи пядей во лбу, воспринимай ты ситуацию правильно-неправильно – ты это не сможешь изменить никак.» Л., Донецьк

Шукаючи суб'єкта, який міг би вплинути на ситуацію, коли прості люди нічого не можуть змінити, жінки зазвичай дивляться вгору. У крайньому випадку одна з жінок висловлює думку, що змінити щось у країні може лише «вища сила».

«Вы знаете, на эту ситуацию может повлиять только Бог.» Н.,

Маріуполь

У більшості ж випадків, шукаючи суб'єктів угорі, жінки, очевидно, говорять про світську владу.

«Просто люди сами не могут договориться, все должны решить вверху» В., Лисичанськ

«По большому счету ты понимаешь, что ты ничего не изменишь, от тебя ничего не зависит, и кем-то наверху все решается.» С., Слов'янськ

«Против оружия ничего не могут сделать обычные люди. Это должно решаться на высшем уровне.» Т., Донецьк

Водночас її ж, вищу політичну або економічну владу, жінки часто називають і суб'єктом розпалювання конфлікту. Крім тих випадків, коли вони прямо говорять про військовий конфлікт як про конфлікт між Росією й Україною.

«Н.П.: А вы бы могли сказать, кто с кем воюет?»

А.: Президенты друг с другом. [...] Они между собой никак не поделят. А людям нечего делить.» А., Запоріжжя

«Н.П.: Кто с кем воюет?»

С.: Кто с кем? Олигархи с олигархами! Паны дерутся – у холопов чубы трещат.» С., Слов'янськ

Деякі з респонденток чітко протиставляють верхівку суспільства й простих людей у своєму сприйнятті конфлікту.

«То есть, в конфликте я четко понимаю, что я на стороне... этого несчастного населения, которое оказалось между двух огней.» В., Харків

Ті жінки, які сподівалися на владу, покладали певні надії на її рішення на початку конфлікту, не приховують свого розчарування.

«Я нигуда не ехала, надеялась на Порошенка. Помню, как он после выборов выступал и заявил о перемирии, я тогда как выскочила, доказывала и плакала от радости. Первый раз плакала, как сына родила, а второй – когда Порошенко про мир сказал. А через 10 дней он рассказал, что высокоточным оружием он освободит Донбасс.» Л., Антрацит

Відсутність відчуття власної суб'єктності й безсилля, спричинені війною та кризою, вписуються в традиційне бачення жіночої гендерної ролі, в якій політика – геть не жіноча справа, а жінка – пасивний об'єкт у світі чоловічої влади. Цікаво, що такі думки звучать і з вуст респонденток – і для пояснення динаміки конфлікту, і для пояснення неможливості вплинути на його перебіг.

«Ну, и потом очень многие просто даже вот... очень многие мужчины просто любят конфликты, просто любят воевать.» В., Харків

«У меня страх оружия, у меня страх мужчин... опять же, это большая политика, в которой мое женское существо не может повлиять.» В., Донецьк

Повертаючись до питання суб'єктності, лише кілька жінок прямо висловлюють думку, що вони можуть щось змінити, на щось вплинути й чомусь посприяти.

«Да, я чувствую, и там, где я чувствую, что я могу влиять, я понимаю, что я не имею права не использовать все, что я, ну, могу, на что я способна, именно поэтому я активно включена в общественное движение...» О., Харків

Чітко можна простежити зв'язок такої позиції з участю жінок у волонтерських рухах чи активну задіяність у суспільно-корисній активності по обидва боки лінії розмежування.

Але більшість жінок почувають себе безпомічними, а звичайних людей вважають безсилими. Говорячи про ситуацію, що склалася в Україні, описуючи її початок і розвиток, жінки використовують такі фрази:

«Раньше я и подумать не могла, что мы можем с этим столкнуться, вот...» О., Харків

«[...] Стало понятно, что что-то назревает.» Н., Маріуполь

«Мы чувствовали, что оно к нам всё придёт, но никто до конца не хотел верить. [...] Эта ситуация пришла к нам, постучала к нам в дом, мы стали заложниками этой ситуации» Н., Донецьк

«Потом начался Крым. [...] Потом начался Донбасс.» В., Запоріжжя

“[А] потом всё везде летело, как снежный ком.» К., Донецьк

«[Стратегия] – просто выжить и переждать, и надежда на то, что это когда-то кончится.» Л., Донецьк

У цих фразах відчувається гнітючий образ біди, яка або повільно насувається, або несподівано трапляється, але яку, у будь-якому разі, неможливо зупинити. Дуже впадає в око безособовість цієї біди – жінки на диво рідко говорять про солдатів, сепаратистів, бойовиків чи ополченців. Вони говорять про «что-то», «это», «ситуацию», зображаючи те, що відбувається, як всеохопне, невідворотне й абстрактне «зло», якому вони не можуть протистояти, а лише можуть змиритися й

пристосуватися.

«Я ничего не могу сделать, могу только приспособиться, могу делать все, что в моих силах, и довольствоваться малым.» В., Донецьк

Аналіз інтенцій стосовно настроїв пов'язаних із примиренням, діалогами та миротворчістю.

Під час роботи з матеріалами інтерв'ю складається враження, що люди часто не розуміють, чому почалося й триває збройне протистояння, не розуміють або не можуть озвучити вимоги сторін.

«Я знаю, что идет война, а чего они хотят, я не знаю. Вначале одного хотели, потом другого хотели, потом третьего.» В., Лисичанськ

«Это не моя война, и я не могу понять, что это за стороны. Не знаю. “Какая-то обида и за одних, и за других, и очень жаль, что мальчишки погибают, и я не вижу смысла в этом. Я считаю, что нужно все мирным путем решать.» Т., Донецьк

Коли ж якісь версії розбіжностей, що призвели до протистояння, висувуються – частина жінок наголошують на їхній незначущості або можливості їх подолати. Ті ж, хто змушені воювати, часто викликають у них жалість і співчуття.

«У меня складывается такое впечатление, что непосредственно люди, которые принимают участие в боевых действиях, часто вообще не понимают, в чем состоит разногласие, то есть, они просто... Кто-то выполняет свой долг, кто-то зарабатывает деньги, кто-то воюет за какую-то идеологию, кому-то кем-то вложенную. Я бы не сказала, что лично люди, включенные в этот конфликт, совершенно четко и конкретно представляют, что у них между друг другом есть какие-то разногласия.» О., Харків

«Как соединить этот клочок, который по живому разорвали? И, по сути, что мне сделал это парень с Ровенины, которые приехал к нам? Или что ему сделал мой муж?» Л., Антрацит

«Да, есть разногласия, и в то же время и уважение есть, и жалость. [...] Это же такие же мужчины и женщины, с такими же проблемами. Мне кажется, что им самим горько, что они друг в друга стреляют.» С., Слов'янськ

Водночас більшість жінок заявляють про готовність іти на компроміси, необхідність шукати їх, і наголошують на необхідності мирного діалогу та його принциповій можливості. Майже кожна з респонденток наголошувала, що треба налагоджувати діалог, розмовляти.

«Мне кажется, очень большая проблема в том, как наладить коммуникацию между этими группами, как найти точки соприкосновения и научиться, вообще, говорить и договариваться.» О., Харків

«Просто нужно людям себя разумно вести и разговаривать друг с другом.» А., Запоріжжя

«Разговаривать нужно со всеми, я считаю. Язык и голова даны человеку для того, чтобы разговаривать, а руки не для того, чтобы стрелять.» В., Запоріжжя

Проте в здатність діалогу вирішити конфлікт конструктивно вірять не всі жінки. Деякі з них лише можуть сподіватися, що такий шлях рано чи пізно спрацює.

«Есть у конфликта конструктивный уровень, когда еще можно договариваться, а сейчас оборот уже принят настолько деструктивный, что договориться сейчас на уровне обычных людей, скорее всего, не получится. Но моя эмоциональная часть... Убеждаю себя и других в том, что люди в конце концов взбунтуются и прекратят воевать. И пожмут друг другу руку, и те, кому это выгодно, пусть сами воюют. И я верю в это, и я надеюсь, что поднимутся люди и Запада, и Востока, и скажут: «Прекратите.»» С., Слов'янськ

Деякі з жінок розраховують, що будуть працювати різні програми –

і державні, і з боку міжнародних донорів, спрямовані на посилення взаємодії, діалогу, і ці жінки висловлювали готовність включитися в роботу таких ініціатив у своїх регіонах.

Були й ті, які бачили роль миротвориці як можливу частину своєї гендерної ролі.

«Вот, как это сделать, ну... я бы разговаривала, да, я бы ехала, я бы разговаривала. Ну, и как женщина, и как мать, просто, женщина как бы меньше агрессии вызывает.» В., Харків

Чи може принципово спрацювати така інтерпретація жіночої ролі, яка недалеко відійшла від традиційного бачення ролі жінки в суспільстві? Чи може вона спрацювати в ситуації війни, в умовах поляризації суспільства, коли багато питань вирішуються за допомогою традиційного чоловічого атрибуту – сили? Чи може вона спрацювати в умовах соціально-економічної кризи, яка вкупі з воєнним конфліктом несе звичайним людям відчуття безсилля? Відповідь на ці питання не можуть бути ані простими, ані однозначними.

Та сама жінка згодом каже, що в моменти відчаю їй здається, ніби виходи з ситуації можуть бути лише нереальними, магічними, що свідчить про глибину її відчуття безсилля.

«Вот я, если бы можно было... Это самое умное, до чего я додумалась... К сожалению, нереально... Если бы можно было все, вот любое оружие сейчас превратит... Цветами пусть выстреливает, эти автоматы и с той, и с той стороны... конфетами, ну, пусть это прекратится.» В., Харків

Але є й питання, на які можна дати однозначні відповіді. Мир, безперечно, критично необхідний. Проте сам лише мир не вирішить тих проблем у соціально-економічних структурах і нашому повсякденні, які частково призвели до конфлікту й критично загострилися з його перебігом. І деякі з наших респонденток чудово це розуміють.

«Все в один голос говорят: «мы хотим мира». Но ситуация такая, что молодежь это не устроит. Я думаю, что молодежи, помимо мира, нужно какое-то развитие, какие-то перспективы, работа в конце концов. Поколение, которое еще пышет силами, хочет приносить пользу, оно не может найти себе применения, оно просто вынужденно куда-то уезжать, и это ненормальн.» Л., Донецьк

Підсумовуючи викладене можна зазначити, що у даному розділі були описані методологічні основи дослідження, програму розробленого дослідження, обґрунтовано методи та підходи до формування вибірки дослідження.

3.3. Узагальнення отриманих даних та рекомендації

Конфлікт та його наслідки роблять непевним уявлення про майбутнє, створює відчуття страху, хвилювання, приреченості, почуття витрати контролю над власною буденністю. Змінюється персональне тимчасове сприйняття, будні – уявлення про майбутнє зводиться до сьогодення, поточного моменту. Майбутнє втрачає всілякі передбачувані обриси, люди побоюються замислюватися, дивитися вперед. Спробуємо перерахувати головні спостереження отримані в результаті аналізу наративів:

- згадки про події що стали «поворотними» у всій історії конфлікту, цікавим було те, що ми не отримали жодного збігу у відповідях, навіть коли інформантки мешкали в одних і тих самих населених пунктах;

- минуле вони сприймають ніби щось не надто серйозне порівняно з поточною ситуацією, але у порівнянні із поточною ситуацією більш позитивно;

- коли ми запитуємо про плани, які жінки не змогли здійснити через кризу та конфлікт, зазвичай вони згадують побутові й повсякденні речі. жоден із названих планів не стосується задоволення якихось нагальних потреб, тож можна зробити примушення, що такі потреби були задоволені

- відповіді вказують на те, що через зміни, проблеми, деградацію соціальних інституцій змінилося й дуже особисте повсякдення жінок, котрі опинилися в зоні конфлікту;

- більшість жінок не ідеалізують минуле: зазначають, що й до початку конфлікту було багато проблем, пов'язаних зі свавіллям влади та бізнесу, безробіттям, низькими зарплатами та їх затримкою, поганою

екологічною ситуацією, незаконним будівництвом, якістю та вартістю комунальних послуг, житлом, корупцією, закриттям підприємств і загальним низьким рівнем соціально-економічного достатку;

- наголошують на проблемі комунікації між громадянами й владою, на тому, що влада ігнорує думки простих громадян – і в конкретних питаннях, і щодо загальних проблем та напряму розвитку суспільства;

- більшість проблем до початку конфлікту, були пов'язані з соціально-економічними інститутами та їхнім неналежним функціонуванням. Із початком конфлікту для багатьох із них умови життя й матеріальне становище сягнули критичних показників – ідеться вже про неможливість придбати товари першої необхідності, медикаменти.

- загальна криза в економіці, спричинена війною та іншими чинниками, породила також глибші та серйозніші структурні зміни, які суттєво вплинули на фінансовий добробут людей. Це, перш за все, зростання безробіття та закриття малого й середнього бізнесу. Водночас, у контексті цих структурних економічних, проблем деякі з жінок вказують на розрив економічних зв'язків із Кримом, Луганською та Донецькою областями як одну з причин погіршення економічного становища громадян;

- деякі жінки говорять про проблеми в контексті традиційних гендерних ролей, які створюють додатковий тиск на жінок у плані сподівань, тривоги, турбот. Респондентки озвучують гендерний аспект проблеми, кажуть, що криза в Україні створила проблеми з можливостями рости й навчати дітей, позбавила їх певного тилу – як жінок і як матерів;

- у розподілі сімейного доходу головними статтями витрат стали їжа, дитячий одяг та оплата додаткових занять для дітей, оплата комунальних послуг. Окрім браку особистих фінансових ресурсів, жінки

говорять і про наслідки браку коштів у державних закладах: погіршилося харчування в школах і садках, попри зростання їх вартості для батьків, у медичних закладах ускладнилася ситуація з ліками;

- інтерв'ю показують, що суттєвим чинником, який призвів до тяжких матеріальних наслідків, стала політика української влади щодо виплат громадянам на цих територіях. Зокрема виплат пенсіонерам це найбільша незахищена група, яка відчула на собі наслідки такої політики;

- коли справа доходить до вимушеного переселення як виходу з катастрофічної ситуації, що склалася на територіях самопроголошених республік, криза на території України стає ще очевиднішою. Утікаючи від бойових дій і соціально-економічної деградації по той бік лінії розмежування, люди потрапляють у не набагато кращі умови;

- говорячи про шляхи порятунку й стратегії дій у критичних ситуаціях, усі опитані жінки абсолютно одностайні – покладатися вони можуть лише на себе, своїх рідних і друзів. Тільки зрідка вони згадують про спроби отримати статус переселенців чи покинути територію воєнних дій за допомогою держави. Такий досвід зазвичай згадується як негативний;

- жінки, які пережили обстріли, говорять про психологічні проблеми, що виникли внаслідок цього досвіду, які часом перетікають і в фізичні прояви пережитих психологічних травм;

- переважна більшість респонденток вважають, що конфлікту можна і «нужно было избежать» «любым способом». Водночас вони переконані, що вони особисто, як і більшість простих громадян, ніяк не могли вплинути на розвиток ситуації, що призвела до конфлікту й кризи;

- шукаючи суб'єкта, який міг би вплинути на ситуацію респонденти вказують на центральні органи влади. Водночас, вищу політичну або економічну владу, жінки часто називають і суб'єктом розпалювання конфлікту. Деякі з респонденток чітко протиставляють

верхівку суспільства й простих людей у своєму сприйнятті конфлікту;

- під час роботи з матеріалами інтерв'ю складається враження, що люди часто не розуміють, чому почалося й триває збройне протистояння, не розуміють або не можуть озвучити вимоги сторін. Водночас більшість жінок заявляють про готовність іти на компроміси, необхідність шукати їх, і наголошують на необхідності мирного діалогу та його принциповій можливості. Майже кожна з респонденток наголошувала, що треба налагоджувати діалог, розмовляти;

- заявлена потреба у мирі не розглядається як остаточна мета, оскільки соціально-економічні проблеми, що частково призвели до загострення конфлікту та загострилися під час його перебігу потребують вирішення.

Рекомендації за результатами проведеного емпіричного дослідження:

- проведення оцінки впливу національних соціально-економічних реформ, наслідків економічної кризи та конфлікту, законодавчих змін перед початком їх імплементації;
- проведення гендерної оцінки в якості підготовчого етапу а також проведення систематичної оцінки впливу для коригування наступних кроків;
- впровадження підходів які враховують гендерні фактори підчас формування програм і стратегій пов'язаних із зниженням рівня бідності;
- звертати особливу увагу на потреби жінок, що належать до вразливих груп, або груп що запаніють множинну дискримінацію;
- дотримання гендерної інклюзивності на всіх рівнях прийняття рішень;
- розробити компенсаторні механізми для забезпечення гендерної рівності за рахунок підтримки програм спрямованих на підтримку репродуктивної праці.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

В даній роботі було розглянуто та проаналізовано характер трансформаційних явищ повсякденності жіночого життя під час конфлікту, та досліджено взаємозв'язок між деформованими соціальними структурами та зміною буденних практик, вибору стратегій виживання та побудови планів на майбутнє. Динамічність структур повсякденності посилюється швидкими змінами у навколишній реальності зумовлених активним використанням інформаційних технологій та посиленням глобалізаційних явищ. В умовах конфліктів та воєн людське життя, як соціальна екзистенція піддається драматичним змінам, що безумовно робить певне заломлення у сприйнятті реальності та побудові стратегій майбутнього.

Конструктивіський підхід у процесі соціального пізнання та аналізі конфліктів вибудовує перспективу починаючи із фокусу та фіксації на конструктивній діяльності людського мислення, дій та інших проявах взаємодії із соціальною реальністю. Унікальність ідентичності персони зумовлена унікальністю її досвіду, приналежністю до певного класу, раси, рендеру та сексуальної орієнтації. Тому аналіз сукупності досвідів та їх подальша інтеграція у державні політики має посилити згуртованість як на локальному так і на державному рівнях.

Відповідно до заявленої теми, визначеної мети дослідження та поставлених задач в ході виконання магістерської роботи у першому розділі було проаналізовано теоретико методологічні засади дослідження повсякденності в соціології, описано розвиток уявлень про повсякденність в умовах трансформаційних процесів у суспільстві, зроблено акцент саме на постсоціалістичних трансформаціях, що обумовлено контекстом у якому проводилося емпіричне дослідження.

Досліджено сутнісні характеристики повсякденної реальності через просторово-часові підстави а також раціональність та ірраціональність буттєвості, що обумовлено предметом дослідження, а саме трансформацією жіночого досвіду повсякденності під час конфлікту на сході України.

При визначенні повсякденності вчені стикаються з низкою проблем. Перша пов'язана з усепроникаючим характером розглянутого поняття, в результаті чого воно представляється розмитим і неконкретним. Друга проблема полягає в уявному простоті і зрозумілості терміну і тому науковці на ньому детально не зупиняються. Третя і, можливо, найпоширеніша помилка у визначенні повсякденності, на думку В.В. Корнєва, полягає в свідомо негативних конотаціях цього терміну, розуміючи буденність як неправильність буденної обивательської свідомості, заниження цінності такого досвіду. соціологія повсякденного життя дає новий кут зору, що допомагає бачити проблеми соціології у новому світлі, збагачує підходи у дослідженнях, перетворюючи екзистенцію повсякденного життя у соціальну лабораторію.

У другому розділі розглянуто підходи до аналізу жіночих наративів та описано специфічність жіночого досвіду, що зумовлений гендерними ролями та соціальними розпорядженнями (очікуваннями) що існують у суспільстві. Також було визначено та описано роль жінок у військових конфліктах зокрема під час конфлікту на Сході України. Описано основні сфери повсякденного буття людини, та особливості жіночого досвіду у процесі взаємодії із соціальними структурами, таким як школи, дитячі заклади, лікарні та інші бюджетні установи. Оскільки виконуючи “традиційні” репродуктивні обов'язки, жінка набагато частіше змушена вступати у таку взаємодію та значно більше відчуває на собі деструктивні зміни у соціальних інститутах, що спричинені конфліктом. Проаналізовано та описано досвід імплементації гендерно інклюзивних

підходів, що широко використовуються під час миробудування.

Третій розділ містить емпіричне дослідження трансформації повсякденності під час конфлікту на Сході України з жіночої перспективи, де розроблено інструментарій емпіричного соціологічного дослідження, проаналізовано отримані глибинні інтерв'ю, та зроблено рекомендації, що можуть бути використані у подальших дослідженнях та розробках проблем пов'язаних із змінами соціокультурного простору повсякдення та адаптації індивідів до зміненої реальності, програм розвитку та реінтеграції, та пом'якшити адаптаційні витрати та зусилля як для індивідів, так і для держави в цілому.

Серед ключових рекомендацій за результатами проведеного емпіричного дослідження перераховано такі:

- проведення оцінки впливу національних соціально-економічних реформ, наслідків економічної кризи та конфлікту, законодавчих змін перед початком їх імплементації;
- проведення гендерної оцінки в якості підготовчого етапу а також проведення систематичної оцінки впливу для коригування наступних кроків;
- впровадження підходів які враховують гендерні фактори підчас формування програм і стратегій пов'язаних із зниженням рівня бідності;
- звертати особливу увагу на потреби жінок, що належать до вразливих груп, або груп що запаніють множинну дискримінацію;
- дотримання гендерної інклюзивності на всіх рівнях прийняття рішень;
- розробити компенсаторні механізми для забезпечення гендерної рівності за рахунок підтримки програм спрямованих на підтримку репродуктивної праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахиезер А.С. Россия: критика исторического опыта (социокультурная динамика России). – Т.2. Теория и методология. Словарь. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1998. – 340с.
2. Барбакова К.Г. Проблема повседневности и поиски альтернативной теории социологии / К.Г. Барбакова, В.А. Мансуров // ФРГ глазами западногерманских социологов: Техника-интеллектуалы культура. – М.: Наука, 1989. - С. 296-392
3. Бауман З. Индивидуализированное общество. - М.: Логос, 2002. 390с.
4. Бергер П.Л. Социальное конструирование реальности [Текст]: Трактат по социологии знания / Питер Людвиг Бергер, Томас Лукман: перевод с англ. Е. Руткевич - М.: Медиум, 1995. - 323с.
5. Берн Ш. Гендерная психология. – СПб.: Прайм-еврознак, 2002. – 320с.
6. Бессонова О.Э. Раздаточная экономика России: эволюция через трансформации. - М.: РОССПЭН, 2006. – 144с.
7. Буравой М. К теории экономической инволюции: исследование российской эксполлярной экономики // Неформальная экономика. Россия и мир / под ред. Т. Шанина. - М.: Логос, 1999. - С. 60-72
8. Вебер, М. Избранные произведения [Текст] / Макс Вебер: пер. с нем. М. Левин, А. Филиппов и др. - М.: Прогресс, 1990. – 804с.
9. Глинкина С.П., Куликова Н.В., Синицина И.С. Страны Центрально-Восточной Европы: евроинтеграция и экономический рост: Научный доклад. - М.: Институт экономики РАН, 2014. – 84с.
10. Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта [Текст] / Ирвинг Гофман: пер. с англ.

Р.Е. Бумагина и др. - М.: Ин-т социологии РАН: Ин-т Фонда «Обществ. Мнение», 2003. – 750с.

11. Гудков Л. Д. Абортивная модернизация. – М.: РОССПЭН, 2011. – 478с.

12. Гуссерль, Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Эдмунд Гуссерль // Вопросы философии. – 1992, № 7. - С. 136-176

13. Гуссерль Э. Собрание сочинений. Том I. Феноменология внутреннего сознания времени. Перевод с нем. и предисловие В. И. Молчанова. - М.: Издательство «Гнозис», РИГ «ЛОГОС», 1994. – 177с.

14. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта // Социологический журнал. – 1994, № 5. – С. 12-18

15. Дворецька, Галина Власівна. Соціологія. - Київ: КНЕУ, 2002. – 355с.

16. Добренъков В.И., Кравченко А.И. Методы социологического исследования / Добренъков В.И., Кравченко А.И. – М.: Инфра-М, 2004. – 768с.

17. Доклад Специального комитета полного состава двадцать третьей специальной сессии ГА ООН: Официальные отчеты. Дополнение № 3. - Нью-Йорк: ООН, 2000. – С. 13

18. Дорогой уважения, защиты и реализации прав человека: Материалы Международной научно-практической конференции «Права человека: ООНовское измерение и их реализация на рубеже XXI века». Брестский государственный университет. 17 декабря 1998 года. - Брест: Издательство С. Лаврова, 1999. – 191с.

19. Жигунова Г.В. Повседневная жизнь молодых людей с инвалидностью / Г.В. Жигунова. – Мурманск: МГГУ, 2014. – 144с.

20. Забродин В.Ю. Социология: учеб. пособие / В.Ю. Забродин. –

СПб.: Прометей, 2007. – 311с.

21. Зарубина Н.Н. Повседневность в контексте социокультурных трансформаций российского общества // ОНС – 2011, № 4. - С. 52-58

22. Капто А.С. От культуры войны к культуре мира. - М.: Республика, 2002. – 431с.

23. Козер Л. Функции социального конфликта. - М., И-во «Знание», 2000. - С. 405-407

24. Кордонский С.Г. Ресурсное государство: сб. статей. - М.: REGNUM, 2007. - 108с.

25. Коровицина Н.В. Сравнительный опыт общественных преобразований в постсоциалистических странах // Социологические исследования. – 2002, № 5. - С. 9-18

26. Коровицина Н.В. Современные восточноевропейские пути на примере Польши // Новая и новейшая история. – 2017, № 2. - С. 104-115

27. Королев С.А. Повседневность и власть: в поисках социально-философской методологии // Философия и культура. – 2008, № 3. – С. 21-25

28. Кричевский Р.Л., Дубовская Е.М. Социальная психология малой группы: Учебное пособие для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 318с.

29. Лелеко В.Д. Пространство повседневности в европейской культуре. – СПб.: С.-Петербургский гос. ун-т культуры и искусств, 2002. – 567с.

30. Мадьяр Б. Анатомия посткоммунистического мафиозного государства: На примере Венгрии / пер. с венг. П. Борисова. - М.: Новое литературное обозрение, 2016. - 392с.

31. Нагорна Л. Діагностика соціально-політична // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. - К.: Парламентське видавництво, 2011. – 220с.

32. Обзор и оценка хода осуществления Пекинской платформы действий: Доклад Генерального секретаря ООН. ЭКОСОС. - Нью-Йорк: ООН, 2000. – 82с.

33. Панарин А.С. Глобальные деконструкции как новейшая стадия нигилизма // Панарин А.С. - М.: ИФ РАН, 2005. - 188с.

34. Парсонс Т. Социальные классы и классовый конфликт в свете современной социологической теории // Социальная стратификация / под ред. С.А. Белановского. – 1992, Вып. 1. – С. 15-21

35. Передерий В.А. Конструирование идентичности в поле различных социальных практик студенческой молодежи: дисс. канд. социол. наук по специальности 22. 00. 04 / В.А. Передерий. Краснодарский юридический институт МВД России. – Краснодар, 2008. – 191с.

36. Полякова И.П. Повседневность в социально-философском контексте: теоретико-методологический анализ: автореферат дис. ... доктора философских наук: 09. 00. 11 / И.П. Полякова [место защиты: Моск. гос. техн. ун-т им. Н.Э. Баумана]. – М., Знание, 2011. - 45с.

37.

38. Сафрански Р. Ницше: Биография его мысли / Перевод с нем. И. Эбаноидзе. – М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2018. – 456с.

39. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В.А. Ядов. – 3-е изд., испр. – Москва: Омега-Л, 2007. – 567с.

40. Тезаурус социологии. Кн. 2. Методология и методы социологических исследований: Темат. Слов. -справ. / под ред. Ж.Т. Тощенко – М.: ЮНИТ-ДАНА, 2013 – 415с.

41. Феноменология повседневности: теория социального конструирования реальности: текст лекции / О.Н. Ноговицын. – СПб.: И-во «Питер», 2006. - 39с.

42. Фестюжьер А.-Ж. Созерцание и созерцательная жизнь по Платону. / Пер. с фр. Серия «Слово о сущем». Т. 57. – СПб.: Наука, 2009. – 497с.
43. Фрейд, Зигмунд. Основные психологические теории в психоанализе / пер. М.В. Вульф, А.А. Спектор. – М.: АСТ, 2006. – 400с.
44. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. – М.: Ad Marginem, 1999. – 362с.
45. Хайдеггер М. Время и бытие [Текст]: статьи и выступления / М. Хайдеггер [сост., пер., вступ. ст., коммент. и указ. В.В. Бибихина]. – М.: Республика, 1993. - 447с.
46. Штомпка П. Социологические исследования. - 2009, № 8. - С. 3-13
47. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира. Очерки по феноменологической социологии / пер. с англ. - М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. - 336с.
48. Шютц, А. Структура повседневного мышления [Текст] / Альфред Шютц // Социологические исследования. – 1988, № 2. - С. 120-136
49. Шютц, А. Структура повседневного мышления [Текст] / Альфред Шютц // Избранное: мир, светящийся смыслом. - М.: РОССПЭН, 2004. - 1054с.
50. Boulding K. Conflict and Defense: a General Theory. - N.Y., 1962. – 256р.
51. Collins R. Frontiers of Social Theory: The New Syntheses. - N. Y., 1990 – 211р.
52. Glasl F. The Process of Conflict Escalati. on and Roles of Third Parties // Conflict Management and Industrial Relations / ed. by G.B.J. Bomers. Berlin, 1982. – P. 15-18
53. Guthrie, W. K. C. A History of Greek Philosophy (Plato - The

Man & His Dialogues - Earlier Period). - Cambridge University Press, 1986. – 452p.

54. Dutchak O. Crisis, War and Austerity: Devaluation of Female Labor and Retreating of the State. [Электронный ресурс] / Oksana Dutchak. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: https://www.rosalux.de/fileadmin/images/publikationen/Studien/Austerity-feminism/FEMINIST_UKR.pdf

55. Kapust D. Tacitus and Political Thought // A Companion to Tacitus. Ed. by V. E. Pagán. – Wiley-Blackwell, 2012. – 507p.

56. Kriesberg L. Contemporary Conflict Resolution Applications // Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World / ed. by C.A. Crocker, F.O. Hampson, P. Aall. - Washington D.C., 2007. – 583p.

57. Kriesberg L. Conflict Transformation // Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict / ed. by L.R. Kurtz. San Diego, 2008. – 369p.

58. Kriesberg L. The Evolution of Conflict Resolution // Sage Handbook of Conflict Resolution / ed. by J. Bercovitch, V. Kre-menyuk, W. Zartman. L., 2009. – 422p.

59. Kriesberg L. The State of Art in Conflict Transformation // Berghof Handbook for Conflict Transformation / ed. by M. Fisher H.J. Giessmann, B. Schmelzle. - Berlin, 2011. - P. 50-51

60. Kriesberg L. A Constructive Conflict Approach to World Struggles // The Brown Journal of World Affairs. – 2015, Vol. 21. – P. 16-19

61. Mayo E. The Social Problems of an Industrial Civilization. - Boston, 1945 – 188p.

62. Mitchel D. Women on the Warpach. (The Story of Women of the First World War.) - L.: Cape, 1966. - P. 221-222

63. Obstacles to Women’s Meaningful Participation in Peace Efforts in Ukraine: Impact of Austerity Measures and Stigmatisation of Organisations Working for Dialogue [Электронный ресурс]. – 2017. – Режим доступа до

ресурсы: https://wilpf.org/wp-content/uploads/2017/04/UKRAINE.UPR_.JointSubmission-30-Mar-2017.pdf.

64. Robinson G. Wounded Sailors and Soldiers in London during The First Dutch War (1652–1654) // History Today. – 1966, Vol. 16. № 1. - P. 38-47

65. Samuel Willard Crompton. Thomas More and his struggles of conscience. - Chelsea House Publishers, 2006. - 146p.

66. The New Encyclopedia Britannica. Vol.18. - Chicago: University of Chicago, 1988. – 691p.

67. The Effects of Intervention by International Financial Institutions on Women’s Human Rights in Ukraine [Электронный ресурс] // WILPF. – 2017. – Режим доступа до ресурсу: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/UKR/INT_CEDAW_NGO_UKR_26388_E.pdf

68. True J. Ukraine Pilot Ethnographic Time Use Study Report [Электронный ресурс] / Jacqui True // Monash University Gender, Peace and Security Centre (Monash GPS) and Women's International League for Peace and Freedom

69. Корнев, ВВ. Вещи нашего времени: элементы повседневности [Электронный ресурс] / В.В. Корнев. - Режим доступа: <http://ru.scribd.com/doc/36>

70. Косик К. Диалектика конкретного [Электронный ресурс] / К. Косик. - Режим доступа: <http://www.cts.cuni.cz/soubory/reporty/CTS-03-12.Pdf>

71. Социологический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://enc-dic.com/sociology/>

72. Социология Н. Потарська, О. Дутчак. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: https://ua.boell.org/sites/default/files/viyna_i_transformaciya.pdf

73. The Effects of Intervention by International Financial Institutions
on

Women's Human Rights in Ukraine https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/UKR/INT_CEDAW_NGO_UKR_26388_E.pdf

74. Ukraine Pilot Ethnographic Time Use Study Report April 2018
Profit

shifting in Ukrainian's iron ore exports http://www.guengl.eu/uploads/publications-documents/180911_Study_Tax_Avoidance_UA.pdf